JAROSLAV ČECHURA

Božena Němcová

ČESKÝ MÝTUS

VYŠEHRAD

Božena Němcová
Český mýtus

Vyšlo také v tištěné verzi

Objednat můžete na
www.ivysehrad.cz
www.albatrosmedia.cz

Jaroslav Čechura
Božena Němcová – e-kniha
Copyright © Albatros Media a. s., 2026

Všechna práva vyhrazena.
Žádná část této publikace nesmí být rozšiřována
bez písemného souhlasu majitelů práv.

ALBATROS MEDIA

JAKÁ OPRAVDU BYLA BOŽENA NĚMCOVÁ?

Rozhovor
se světem

Božena Němcová

ČESKÝ MÝTUS

JAROSLAV ČECHURA

Božena Němcová

ČESKÝ MÝTUS

VYŠEHRAD

Restorio

Chcete, aby příběh této skvělé knihy pokračoval i potom,
co ji dočtete? Tak ji pusťte dál do světa!
Vše potřebné se dozvíte na **www.restorio.cz**.

Albatros Media podporuje udržitelný rozvoj, který vrací použitým
věcem smysl. On-line antikvariát Restorio vaše knihy odkoupí a zaplatí
vám ihned – nečekáte, až se prodají. Získané peníze si můžete nechat,
nebo si vyberete charitu, kterou jimi podpoříte. V tom případě
navýší Restorio částku o 20 %.

Na obálce:
Antonín Lhota, Božena Němcová
jako sedmnáctiletá dívka,
50.–60. léta 19. století, výřez
(Národní muzeum)

Recenzovali:
Mgr. Michal Charypar, PhD.
prof. PhDr. Jiří Štaif, CSc.

© Jaroslav Čechura, 2026

ISBN tištěné verze 978-80-267-3513-7
ISBN e-knihy 978-80-267-3514-4 (1. zveřejnění, 2026) (ePDF)
ISBN e-knihy 978-80-267-3519-9 (1. zveřejnění, 2026) (epub)
ISBN e-knihy 978-80-267-3520-5 (1. zveřejnění, 2026) (mobi)

Knihu věnuji paní Yvettě Dörflové,
jedinečné znalkyni písemností Boženy Němcové.

Motto:

Lecjakýs osel si o mne tlamu otře, to jinak nejde,
když už spisovatelkou jsem.

Božena Němcová, 1856

Kdybych byla tak tuze emancipovaná, jak si to mnozí myslí,
měla bych jistě méně starostí.

Božena Němcová, 1857

Jak to přišlo, tak to přišlo!

oblíbený výrok Boženy Němcové

OBSAH

Úvodní črta 13

1. *Mnoho povyku pro nic?* 15
2. *M. Novotná – T. Panklová – B. Němcová* 23
3. *Manželé Panklovi v letech 1820–1845* 34
4. *Dětství a školní léta Barbary „Betty" Panklové* 42
5. *Chvalkovice, Chvalkovice* 48
6. *Barbara Panklová a Josef Němec* 56
7. *Josef Němec a jeho přešlapy* 60
8. *První léta manželů Němcových (do roku 1845)* 75
9. *Zrození spisovatelky* 84
10. *Silná žena – ženská rivalita* 94
11. *Domažlice a Všeruby 1845–1848* 105
12. *Nymburk a Liberec* 118
13. *Znovu v Praze aneb Dvě domácnosti rodiny Němcovy (do roku 1852)* . . 132
14. *Přátelství nebo láska? Božena Němcová a sestry Rottovy* 143
15. *Osudoví muži Boženy Němcové I* 155
    Josef Radomil Čejka (1812–1862) 155
    Božena Němcová a Josef Čejka 160
    Václav Bolemír Nebeský (1818–1882) 164
16. *Osudoví muži Boženy Němcové II* 179
    František Matouš Klácel (1808–1882) 179
    Jan Helcelet (1812–1876) 184
    Ignác Jan Hanuš (1812–1869) 193
17. *Cesty Boženy Němcové na Slovensko a do Uher* 197
    První cesta v roce 1851 200
    Druhá cesta do Uher – 1852 200
    Třetí cesta v roce 1853 202
    Čtvrtá cesta (1855) 203
18. *Božena Němcová v policejním hledáčku* 208
19. *1853 – zlomový rok Boženy Němcové* 213
20. *Osudoví muži Boženy Němcové III* 222
    Vilém Dušan Lambl (1824–1895) 222
    Václav Čeněk Bendl (1832–1870) 229
    Hanuš (Jan) Jurenka (1831–1883) 233

21. *Božena Němcová a její nakladatelé* 239
Jaroslav Pospíšil (1812–1889) 239
Eduard Joseph Hölzel (1817–1885) 244
Kateřina Jeřábková (1807–1867) 245
Josef Šálek (Schalek) 247
Antonín Augusta (1832–1866) 248
Ignác Leopold Kober (1825–1866) 255
22. *Božena Němcová a peníze* 259
Rok 1853 261
Rok 1854 262
Rok 1855 263
Rok 1856 264
Rok 1857 265
Rok 1858 268
Léta 1859–1861 270
23. *Josef Němec a peníze* 278
24. *Němec kontra Němcová* 321
25. *Nemocná žena Božena Němcová* 330
Příloha 1: Poslední okamžiky Boženy Němcové 348
Příloha 2: Hrob Boženy Němcové 348
26. *Babička a Pohorská vesnice* 350
Pohorská vesnice 359
27. *Božena Němcová a náboženství* 363
28. *Božena Němcová – její knihovna a soudobá literatura* 372
29. *Děti Boženy Němcové I* 381
Hynek Němec (1838–1853) 382
Karel Němec (1839–1901) 385
30. *Děti Boženy Němcové II* 394
Theodora Němcová (1841–1920) 394
Jaroslav Němec (1842–1898) 402
31. *Božena Němcová – pokus o portrét* 410

Poděkování není žádná formalita či prázdná zdvořilost 417
Soupis pramenů a literatury 418
Prameny archivní 418
Tištěné prameny a literatura 419
Seznam vyobrazení 429
Rejstřík 432
Barevná obrazová příloha 445

ÚVODNÍ ČRTA

Knihy mohou vznikat různým způsobem. Třeba po dlouhých úvahách, hlubinném zkoumání okolností, pramenů, motivů, ale možná i vývoje knižního trhu. Sumárně tedy jako výsledek nejednou mnohaletých příprav. Ta, kterou jste právě otevřeli, má docela jinou genezi vzniku. Impulz k ní se objevil docela nečekaně, neplánovaně. Ano, i knihy totiž mohou vznikat spontánně.

Některé skutečnosti v lidském životě jsou zvláštní, nečekané, ba nepředvídatelné. Posuďte sami. Před časem jsem kdesi na internetu zachytil stručnou anotaci knihy Radky Denemarkové Čokoládová krev. Měla obsahovat kritické šlehy na českou společnost 19. století v Čechách. Se zájmem jsem si obsáhlou knihu přečetl. Anotace se nemýlila. Až překvapivě silně mě zaujal zde vylíčený příběh Boženy Němcové, přesněji jeho segmenty. Vyvolávaly ve mně spoustu otázek, nejednou provokativních. Je to pravda? Stalo se to opravdu tak, jak píše autorka? Nebo je to její licence? Otázek přibývalo a bylo jaksi nezbytné nalézt na ně odpovědi. A protože jsem historik, chtěl jsem, přesněji musel jsem, řadu obrazů autorky „kontrolovat". A tu jsem zjistil něco pro mě nečekaného. Prezentovaný obraz paní Boženy je v literatuře v řadě momentů „mytologicky oslavný", krátce poněkud zastaralý, zejména pokud chceme poznat její poněkud nepovedené manželství s Josefem Němcem.

S takovým zjištěním lze naložit různě. Může ovšem vyústit až v dosti velké, ba zásadní rozhodnutí. A to jsem poměrně rychle učinil. Odtud už byl jen malý krůček k pokusu napsat nový životopis velké spisovatelky. Ano, i tak to může dopadnout. Je jistě otevřenou otázkou, zda je právě toto adekvátní výsledek četby románu. Já myslím, že ano. Netřeba se totiž spokojit s tím, že si uděláme čárku do imaginárního čtenářského deníku: „utrhli jsme další titul."

Jako bych po těchto větách slyšel nejednu vážnou námitku. To přece není možné, všechno o paní Boženě je známo, životopisů máme celou náruč, tak co bys chtěl ještě nalézt? Právě takováto odpověď je jeden z velkých, možná až základních mýtů ohledně té nevšední ženy. A mohu dodat, že takových až pohádkových motivů je ve spojení s paní Boženou celá docela dlouhá řada. Jako by ta svého času tolik obletovaná žena takové přímo vyhledávala, či patřily k dědictví její osobnosti. A nemohu přitom zamlčet, že to byla ona sama, která je často „vyráběla" stejně jako šířila. Nevěříte? Bývala doba, kdy se zdálo, že legendární „babička" představovala kopii či otisk života paní Boženy, v prvé řadě přirozeně jejího dětství. Postupně se však stále více ukazovalo, že tomu docela tak není. Prostě jednalo se v nejednom ohledu o poněkud odlišný svět, vzdálený mládí dcery Johanna Pankla.

V této souvislosti mě opakovaně napadala nemálo kacířská myšlenka. Opravdu došlo k oné slavné – a filmy doslova kanonizované – návštěvě babičky s dětmi u paní kněžny na ratibořickém zámku? Zejména když si uvědomíme, že ona téměř mytologická bytost babičky byla ve skutečnosti statná padesátnice, tedy žádná bělovlasá stařenka, jak ji evokují filmová zpracování. A víte, co je v tomto kontextu až zarážející? Ve stovkách dopisů, které paní Božena tak ráda psala, se o své babičce téměř vůbec nezmínila, a to ani v dopisech svým dětem… Musím se přiznat, že jsem to opravdu nečekal.

Vzpomínám si také, jak jsem se kdysi na základní škole učil, kterak se Božena Němcová chovala na pohřbu Karla Havlíčka Borovského. A s jistým vnitřním neklidem jsem po dlouhých desetiletích přijal zprávu, že skutečnost byla poněkud odlišná, jiná… Žádný trnový věnec z jejích rukou jako mučednická koruna na ostatcích velkého žurnalisty neskončil…

A co může být výsledkem podobných „otřesů“, podobných posunů a změn v životě a díle Boženy Němcové? Je to poměrně jednoduché: pokusit se zpřesnit, případně pozměnit kanonizovaný obraz spisovatelčin. A to je hlavní motiv, který mě přivedl k myšlence, že se mohu pustit do nového životopisu, a zároveň pozitivní výsledek četby provokativních řádek výše zmíněného románu. Nový životopis Boženy Němcové bude více obecně historický, bude více sledovat život spisovatelky, a její dílo tak lehce poodstoupí do druhého plánu. O něm totiž už víme naprosto vše. A neurazilo nás, alespoň myslím, když si babičku na divadelních prknech zahrál Jiří Pecha…

1. KAPITOLA

Mnoho povyku pro nic?

Slavná komedie Williama Shakespeara svým názvem vhodně evokuje obsah následujících řádek. Prozrazuje, jak fantazie některých osob, bez rozdílu věku či vzdělání, se promítla do počátku životního příběhu velké české spisovatelky. A při nedostatečné kritické reflexi těchto výbojů se stávaly bezmála „zjevenými pravdami" s dosti dlouhou životností. Na počátku této vlny stála Helena Sobková (1932), která již v roce 1985 dokončila podrobnou materiálovou práci, ve které zformulovala svůj „alternativní" pohled na původ, rodiče i datum narození Boženy Němcové.[1] Základem spisovatelčina pohledu bylo zpochybnění tradičního výkladu o původu budoucí spisovatelky. Jejího otce hledala v aristokratickém prostředí. Sobkové výklad pramenů je poznamenán silnou subjektivností, a zejména ahistoričností. To se projevuje již ve výkladu „zfalšovaných" matričních zápisů. Dalším momentem může být mylný výklad o vztahu matky a dcery Panklovy, případně zveličení faktu, že si mladá matka Panklová vzala léky na dluh, či domnělá absence shodných prvků vztahu mezi rodiči Panklovými a jejich dcerou. Ne, netřeba v tom pokračovat dále. Nejednalo se totiž o nic jiného než o krajní subjektivismus H. Sobkové. Ten nemá nic společného s objektivní analýzou pramenů!

A to vše na základě nikoli neznámých, nových nebo nově čtených pramenů, ale řady poměrně jednoduchých dedukcí, předpokladů či subjektivních domýšlení. Ne, vše na tomto postupu nepovažuji za negativní či kritizovatelné! Pozitivním výsledkem této a dalších prací bylo obrácení pozornosti k Boženě Němcové. Ta přestávala být v těchto souvislostech pouze jakousi povinnou položkou školní četby…

To je ovšem takříkajíc domácí pohled. Téma totiž má ještě jiný rozměr, řekněme středoevropský. Je spojeno s pracemi náchodského rodáka Adolfa Irmanna (1903–1993), žijícího od konce čtyřicátých let 20. století v Bavorsku.[2] Ten se již na konci šedesátých let pokusil, a musím dodat, že s nemalým zdarem, rozlousknout

---

1 Helena Sobková, Nové úvahy o narození a původu Boženy Němcové, in: Marginálie 1985–1988. Sborník k osmdesátému výročí spolku českých bibliofilů, Praha 1988, s. 59–156, a přílohy I–XXIII; v knižní podobě táž, Tajemství Barunky Panklové (Nové úvahy o narození a původu Boženy Němcové, Praha 1991 a 1992 a další vydání. Z dalších autorčiných knih věnovaných tématu Kateřina Zaháňská, Praha 2007; Božena Němcová a Zaháň, Praha 2001; Malíř slavného portrétu Josef V. Hellich, Praha 2003; Dorothea, vévodkyně Kuronská, Litomyšl 2010.

2 Adolf Irmann, Eine literaturhistorische Urkundenfälschung?, in: *Österreich in Geschichte und Literatur 17,* 1973, s. 168–182; Adolf Irmann, Erika Salvaberger, Božena Němcová und Wien: Der literarische Werdegang, in: Österreichische Osthefte 13, 1971, s. 349–353; Adolf Irmann, Rudolf Rejchrt, Pravda o matce Boženy Němcové, Česká Skalice 1973.

nejednu otázku spojenou s Terezií Novotnou a její dcerou Barbarou za jejich vídeňského pobytu. Zásadně tak poopravil některé desítky let přijímané názory typu „budoucí spisovatelka se narodila své matce, když jí bylo čtrnáct let".

Jen s malým zpožděním u nás navázali na H. Sobkovou další autoři. Mám jisté podezření, že někteří se snažili těžit z konjunktury tohoto velmi lákavého a čtenářsky dopředu vděčného tématu. Tak trochu v tomto ohledu podezírám i koryfeje literatury faktu Miroslava Ivanova (1929–1999). Ivanov rozehrál mnoho motivů, ale – i pro mě poněkud nečekaně – nedovedl je do vlastního výkladového „modelu".[3] Krátce řečeno zpochybnil řadu skutečností, ale nedokázal kompletně vytvořit alternativu Boženiných mladých let. Skoro se zdá, jako by se chytil do vlastních, bohatě rozprostřených sítí.

Téměř do polohy sci-fi posunul život spisovatelky její pravnuk Tomáš Němec. Jeho představa o původu jeho praprababičky je vpravdě fascinující. Posuďte sami. Tento český lékař byl přesvědčen, že otcem Boženy Němcové byl slavný španělský malíř Francisco José de Goya y Lucientes (1746–1828) a matkou španělská šlechtična Sabata Garcia.[4] Jejich novorozená dcera byla pak převezena do Čech, kde se jí ujala Terezie Panklová… Jistě nečekaná geopolitická spojitost stejně jako souvislost.

Ne všechny teorie a výklady kolem původu a narození Boženy Němcové jsou takto odvážné. Až nečekaně velký zájem autorů všeho druhu budil rok narození autorky Babičky a zdánlivě složité až nepřehledné okolnosti, které tento dějinný moment doprovázely. Podle řady z nich měla být Barbara Panklová starší, narozená tedy před rokem 1820; do hry vstoupil dokonce i předpokládaný dvojí sňatek jejích rodičů. Ale to není ani zdaleka všechno. Zejména v publicistických výstupech všeho druhu byly vystavěny nejednou velmi odvážné konstrukce, ba mosty, které ale nikam nevedly.[5] Ty stavěly na kombinaci nejednou izolovaných faktů, zdánlivě logických kroků a tak podobně.[6] Toto vše se promítlo do uměleckých zpracování života Boženy Němcové.[7]

---

3 Miroslav Ivanov, Zahrada života paní Betty (později Boženy N.), Praha 1992.

4 Tomáš Němec, Tajemství původu Boženy Němcové. Hispania-Bohemia 1994.

5 Jejich určitý výčet podal Josef Polák, Dětství a mládí Boženy Němcové, Praha 1996; srv. i následující poznámku.

6 Srv. Jaroslav Šůla, Sedm úvah historika o původu, datu a místu narození české spisovatelky Boženy Němcové aneb je Babička rodopisným pramenem, in: Božena Němcová. Život-dílo-doba, Česká Skalice 2012, s. 225–243. Jaroslav Šůla (1938) je renomovaný historik a muzeolog, který napsal řadu historicky fundovaných prací k tematice, zejména Marie Magdaléna Novotná-Čudová. Doba, krajina, rodina, Ústí nad Orlicí 2010; srv. týž, Sen o ratibořickém dětství. Osudy předobrazů postav z Babičky Boženy Němcové, Liberec 2009. Přehlédnout nelze ani mnoho článků, recenzí či polemik autora k tématu. Jde o zcela seriózní práce. Z této linie ovšem vybočuje Šůlova konstrukce, že Božena Němcová se narodila o několik let dříve než v roce 1820; viz Sedm úvah, passim; autor klade narození B. Panklové do roku 1818.

7 Jiří Uhlíř, Božena Němcová inspirací pro umění 1842–2020. Výběrová bibliografie, Jaroměř 2021. Tento rozměr života a díla Boženy Němcové zůstává v této knize mimo moji pozornost, a tak se k němu, budiž mi to dovoleno, nebudu vyjadřovat.

Až na některé poměrně vzácné výjimky se jednalo a jedná o díla a dílka laděná v podstatě záhadologicky. Jde o „bádání zabývající se něčím, co nejde racionálně vysvětlit“.[8] Tedy práce s cílem nalézt něco neznámého, nečekaného až šokujícího, a to zejména proto, aby to zaujalo čtenáře a podnítilo jeho další fantazii. Tak si mnoho autorek a autorů představuje počátek života Barbary Panklové, později známé jako Božena Němcová. Sumárně bych si troufl označit toto konání, jehož jsme svědky po několik dekád, jako jistou science-fiction story. Proč taková charakteristika, jež evokuje až jistý odsudek? Toho jsem si plně vědom a stojím si za tím. Tak nějak totiž nevadilo, že šlo nejednou o velmi odvážné konstrukce, postavené mimo prostor a čas. První třetina 19. století byla totiž docela jinou dobou a společností než třeba o pár století dříve doba Žižkova, či ještě dále nazpět období vlády „Otce vlasti“ Karla IV. Tam se málo psalo a více jednalo, takže se tam může vejít nejedna přitažlivá hypotéza, jak by to nebo ono mohlo být jinak… Možná že bychom tam našli i nějakou tu tajnou svatbu, někoho, kdo se vydával za jinou osobu, případně bigamistu, anebo podobné „interpersonální přesmyčky“.

Řadu uvedených (i dalších) literárních pokusů i neotřelých výkladů o rodičích Boženy Němcové lze shrnout v následujícím přehledu:[9]

1. Kateřina Zaháňská a Klemens Lothar W. Metternich
2. Dorothea Zaháňská a Karel Jan Nepomuk Clam Martinic
3. Klára Bresslerová a neznámý otec
4. Klára Bresslerová a Klemens Lothar W. Metternich
5. seňora Garcia a Francisco José de Goya y Lucientes
6. Terezie Novotná a Johann Pankel

Žádná autorka či autor těchto nejednou až extrémně smělých konstrukcí si neuvědomili, případně nevzali v potaz, že habsburské soustátí v první třetině 19. století představovalo docela pevnou, jasnou a jen nesnadno obejitelnou právní, správní či obecněji byrokratickou strukturu. Stát a jeho mašinerie velmi silně dopadaly na život jednotlivce a jeho jednání, rozhodování, případně každodenní konání. Pro poznání životních peripetií, zejména na samém počátku života velké české spisovatelky, je nezbytné si uvědomit několik následujících skutečností. Musíme se na tomto místě zmínit o evidenci obyvatelstva v matrikových zápisech, evidenci obyvatelstva ve městech, o jeho případné migraci, tzv. konskripcích[10], školní docházce a tak dále.

Zastavme se u tolik oblíbených manipulací s matrikami ve Vídni, přesněji s tou z farnosti Nejsvětější Trojice na někdejším vídeňském předměstí Alservorstadt.

8 Podle Wikipedie, heslo Záhadologie, https://cs.wikipedia.org/wiki/Z%C3%A1hadologie (navštíveno 25. 5. 2026).

9 Převzato od J. Poláka, Dětství, s. 40. Zde i odkazy na studie, které uvádějí skutečné, domnělé či „alternativní“ rodiče Boženy Němcové.

10 Srv. Jiří Pražák, Rakouské právo veřejné, Praha 1898.

Uveďme, oč se vlastně jednalo. Matriky nařídil zavést již tridentský koncil, který skončil v roce 1562. Nejstarší knihy evidující narozené, zesnulé a sňatky u nás pocházejí z poslední třetiny 16. století. Během staletí bylo vedení matrik nejednou zpřesňováno a úředně zdokonalováno, a to jak ze strany církevní správy, tak posléze státu. V rakouské monarchii to bylo naposledy v roce 1813.[11] Přece jen se jednalo o velmi důležitou agendu. Matriky v té době měly dokonce již předtištěné jednotlivé rubriky a snad i z hlediska kontroly byly vedeny v několika vyhotoveních (paré). Ta se zápisem o křtu malé Barbary existuje hned ve třech vyhotoveních! Jsem si jist, že na nějaké manipulace na jednom svého času vídeňském předměstí tu prostě nebylo místo.[12] A to bez ohledu na to, o jaké aktéry se v daném konkrétním případě vlastně jednalo.[13]

A nešlo tu jen o vedení matrik, tedy církevních úředních dokumentů. Neméně klíčová se zdá být školní docházka Barbary Panklové ve světle tzv. třídních knih (Fleisskatalogen). I zde byl stát velmi aktivní. Existuje řada dokumentů centrální, státní povahy, které reglementovaly školní docházku. I když tehdy (stejně jako dnes) bylo v tomto ohledu možné vykonávat jisté „machinace", přece jen úřední rámec v první třetině 19. století byl velmi zásadní, jak dokládá centrální dokument z roku 1814.[14]

Představa, že určité úřední postupy či kroky probíhaly jaksi „neúředně", voluntaristicky mimo byrokratické státní struktury, je zcela ahistorická, nerespektuje dobové „soustrojí" rakouského státu. To bylo přece příslovečné. Doporučuji si v tomto kontextu přečíst alespoň některé partie z mohutné knihy Karla Kazbundy o Karlu Havlíčkovi Borovském.[15] Tam lze poznat velmi názorně fungování tehdejšího státu v celé řadě momentů, jako třeba způsob komunikace, fungování policie, povolení opustit bydliště, krátce kontrolu společnosti, přirozeně jejích jednotlivých členů.

A téma tajného či druhého sňatku, to je přece variace na stejnou strunu, o tom snad není v tomto „úředním" kontextu třeba vůbec pochybovat… Opravdu, některé skutečnosti jsou nepříliš komplikované, dokonce bych řekl, že mohou být „nad slunce jasnější". Možná by stačilo použít trochu příslovečného selského rozumu a nemuseli bychom obracet své zraky až na Pyrenejský poloostrov, třeba…

---

11 K. K. Majestät Franz des zweyten Politische Gesetze und Verordnungen, Bd. 41, s. 101–103 (instrukce k vedení matrik z 21. října 1813).

12 K tomu zásadně Anton Griessl, Kirchliche Vorschriften und Österreichische Gesetze und Verordnungen in den Matriken-Angelegenheiten, Graz 1891; Ignaz Beidtel, Die österreichische Staatsverwaltung 1740–1848, Innsbruck, 1896. K byrokracii v habsburské monarchii W. Heindl, Bureaucracy, Officials, and the State in the Austrian Monarchy: Stages of Change since the Eighteenth Century, Cambridge UP 2009.

13 Jan Škoda, Nečekaný objev na alserské faře aneb Naše největší spisovatelka dcerou negramotné matky, in: Rodným krajem 14, 2014, s. 28–31. Tato hypotéza se ukázala jako mylná, bylo totiž prokázáno, že se ve skutečnosti jednalo o švagrovou B. Němcové, sestru jejího budoucího manžela.

14 Politische Verfassung der deutschen Schulen in der kaiserl. königl. deutschen Erbstaaten, Wien 1821 (5. přepracované vydání), s. 134–150. Jde o sumarizaci různých dílčích předpisů, které se týkaly školní docházky.

15 Karel Kazbunda, Karel Havlíček Borovský, Praha 2013, 3 sv., 1475 (!) stran.

Pokud jde o tajný sňatek, k takovému mohlo dojít třeba v roce 1722. Jeho aktéry byli v tomto případě dva Jihočeši, totiž Uršula Janková z Hodějovic u Českých Budějovic a František Čáp řečený Zahradník ze Suchdola nad Lužnicí. Oběma mladým lidem bylo bráněno ve sňatku, snad proto, že byli příliš chudí. Ale protože se chtěli vzít a žít spolu, vyřešili tuto svoji zdánlivě prekérní situaci po svém. Odešli tajně do Vídně a nechali se oddat v slavném chrámu sv. Štěpána. Tento záměr se jim podařilo v podstatě bez překážky naplnit. Ovšem jednalo se o tajný sňatek z pohledu uvedené dvojice a jejich schwarzenberské vrchnosti, nikoli pak svatoštěpánské farnosti ve Vídni. A dodávám, že to nebyli jediní Jihočeši, kteří tuto anabázi v uvedené době podnikli.[16] Opět: nacházíme se v první třetině 18. století, o sto let později už něco takového nebylo možné, a to jen kvůli zbyrokratizování například pohybu osob čili jejich mobility, navzdory mohutnému přistěhovalectví do hlavního města monarchie.[17] To bylo docela detailně kontrolováno. Hledání nových životních možností bylo motivací pro tisíce mladých lidí ze všech zemí monarchie, mezi nimi i pro Terezii Novotnou, budoucí matku Boženy Němcové.

V souvislosti s touto ženou si nemohu odpustit i jinou poznámku: jak dlouho vlastně trvalo, než se genealogicky orientované studium propracovalo k opravě po desetiletí tradovaného omylu, totiž že Terezii bylo čtrnáct a půl roku, když porodila dceru Barbaru… To vede k širšímu zamyšlení nad tím, jakými cestami a cestičkami se ubíralo bádání o paní Boženě, nejednou neseno neškolenými amatéry, kteří disponovali velkým entuziasmem a snahou posunout poznání života velké spisovatelky.[18] Pustili se do studia matrik, dokonce v několika zemích, aby nakonec došli k zásadně novým skutečnostem; v daném případě bylo mladé matce o něco více, totiž 23 let…

To, co mě v těchto souvislostech velmi zaujalo, byla v podstatě „nereakce“ odborné veřejnosti, zejména literárních historiků. Ti byli poněkud v defenzivě. Možná se tvářili tak, že se jich to vlastně netýká. Odborná kolej je přece odborná kolej. I ignorování některých závěrů, názorů či tvrzení patřilo a patří k strategiím „učenců“. A pokud bylo publikováno nějaké korekční stanovisko, pak poněkud zapadlo. A to nejen ke škodě autora![19]

* * *

16 Detailně Jaroslav Čechura, Sex v době temna. Sexuální život na českém jihu v prvním století Schwarzenberků (1660–1770), Praha 2015, s. 17 a 18. Dodávám, že je stihl trest týdenního vězení, sňatek byl ale uznán bez dalšího jako právoplatný.

17 (Edd.) Peter Csendes, Ferdinand Opll, Wien. Geschichte einer Stadt, Band 3: Von 1790 bis zur Gegenwart, Wien-Köln-Weimar 2006, s. 15–46.

18 Srv. Adolf Irmann, Rudolf Rejchrt, Pravda o matce Boženy Němcové, Praha 1973.

19 Srv. Robert Adam, Datum narození a původ Boženy Němcové ve světle její korespondence, in: (ed.) Robert Adam, Božena Němcová – jazyková a literární komunikace ve středoevropském kontextu, Praha 2007, s. 115–121.

Už déle než jedno a půl století trvají snahy o poznání života a díla Boženy Němcové. Opravdu, první spisovatelčin životopisec Jan Erazim Sojka se pokusil o náčrt jejího života již v roce 1859[20] a jen o tři roky později v rozšířené podobě v poněkud bizarním sborníku Naši mužové. Ano, tato tolik obdivovaná i obletovaná žena se ocitla v takto výrazně, ba výhradně mužsky koncipovaném sborníku![21] A odtud se táhne prakticky nekonečný řetěz pokusů, více či méně zdařilých, zmapovat bohužel nepříliš dlouhý život velké spisovatelky.

Při pokusu o jejich přehlédnutí a jakési uspořádání by bylo možné nalézt několik fází. Ta první byla jakousi fixací písemných svědectví pamětníků, kteří si pamatovali nejen paní spisovatelku, ale i osoby, které byly identifikovány v jejích dílech, přirozeně zejména v Babičce.[22] Bohužel tyto práce obsahují dosti nepřesných, zkreslujících či zavádějících informací, a to z jednoho prostého důvodu. Nejedna z nich vznikla až desítky let po životních peripetiích paní Boženy. Navíc měly tendenci k pochopitelné idealizaci.

Další fázi představovalo literárněhistorické bádání o díle a životě Boženy Němcové. Dovoluji si uvést několik autorů: Vincenc Vávra[23], Václav Tille[24], Václav Černý st. i ml.[25], Josef Lelek[26], Miloslav Novotný[27], Mojmír Otruba[28] – abych jmenoval ty nejdůležitější. Ti všichni vycházeli z díla Boženy Němcové jako z primárního pramene pro její život. Poněkud odlišné postoje zaujal historik Jaroslav Šůla, který se pokusil – dodávám, že s nemalým zdarem – využít více neliterárních písemností k životopisům zejména předků Boženy Němcové.[29]

Další kapitolou bádání o Boženě Němcové může být vydávání její rozsáhlé korespondence. Mohutná čtyřsvazková edice[30] byla doprovázena řadou sborníků, ale i monografií a jiných textů, které fakticky vyčerpávajícím způsobem podrobily

---

20 Jan Erazim Sojka, Božena Němcová, in: Jasoň 1, 1859, č. 1, s. 10–11; č. 2, s. 23, reprint in: Čeští radikální demokraté o literatuře, Praha 1954, s. 137–141.

21 Jan Erazim Sojka, Božena Němcová, in: (týž), Naši mužové. Biografie a charakteristiky mužův slovanských, Praha 1862, s. 499–548, reprint, Praha 1953, s. 265–294. Obsáhlou diskusi o podílu Karla Sabiny na tomto i jiných životopisech v tomto sborníku sumarizuje Michal Charypar, Sabina-Sojka: Naši mužové (Poznámky k studii Alexandra Sticha Sabina-Němcová-Havlíček), Česká literatura 1, 2009, s. 26–53.

22 Přehledně Jaroslav Šůla, Sen o ratibořickém dětství, s. 96–103 (bibliografie k tématu).

23 Vincenc Vávra, Božena Němcová. Pokus životopisný a literární, Praha 1895.

24 Václav Tille, Božena Němcová, Praha 1911, další vydání Praha 1914, 1920, 1938, 1947 aj.

25 Václav Černý, Doklady životopisné a literární, in: Božena Němcová 1820–1862. Sborník statí, Praha 1912, s. 356–366; Václav Černý, Knížka o Babičce, Praha 1963; týž, Knížka o Babičce a její autorce, Toronto 1982.

26 Josef Lelek, Božena Němcová, Praha 1920.

27 Miloslav Novotný, Život Boženy Němcové. Dopisy a dokumenty, I-VI, Praha 1951–1956; týž, Nové kapitoly o Boženě Němcové, Praha 1938.

28 Mojmír Otruba, Božena Němcová, Praha 1962, 1964 (2. vyd.).

29 Jaroslav Šůla, Marie Magdaléna Novotná-Čudová; zde jsou uvedeny další, nejednou drobné studie a články věnované osobě B. Němcové a oblasti Ratibořicka, které autor publikoval již od šedesátých let 20. století.

30 (Ed.) Lucie Saicová Římalová et alt., Božena Němcová. Korespondence I-IV, Praha 2003–2007.

rozboru obsáhlý soubor zachované korespondence české spisovatelky. Souhrnně se jednalo o mimořádný kolektivní ediční počin. Nemohu se ale zbavit dojmu, že v některých případech tyto práce vyústily až v určité lehce samoúčelně formalizované konstrukce. Tak trochu se vzdalovaly životu autorky dopisů. Patrně i proto, že se pohybovaly v logických výkladových strukturách vědy současnosti, jako by poněkud zapomněly, v jaké době žila pisatelka stovek dopisů mezi léty 1843 a 1862…

Možná celý tento chvályhodný počin vnímám takto proto, že se skutečný život Boženy Němcové rozdrobil na bezpočet izolovaných jednotlivin, které jsou analyticky nesmírně cenné, ale v realitě života a díla spisovatelky izolované, občas jakoby ztracené v jiných informacích.[31] A tak stále zůstávají v obecném povědomí především ony populární „záhadologické" práce,[32] posílené filmovými díly všeho druhu.

Zvláštní místo v této souvislosti zaujímá životopis Josefa Němce, který je dílem jedné z vydavatelek spisovatelčiny korespondence, Magdalény Pokorné.[33] Byl tento bývalý voják a celník skutečně tak kladnou osobou? Nejsem si tak docela jist.

Souhrnný pohled, obraz velké spisovatelky tedy stále chybí. Patrně u příležitosti 200. výročí narození B. Němcové vznikla řada analytických prací, které mapují zejména sporná témata spisovatelčina života. Původ, rodiče, příbuzní, okolnosti narození budoucí spisovatelky ve Vídni. Mám za to, že jde o nesmírně cenné, zásadní příspěvky k realistickému vnímání hrdinky této knihy. Vedle konkrétních informací ukazují také onen fakt, na nějž jsem upozornil výše: je to bezesporu rozměr a rozsah úředního aparátu, který svými projevy ovlivňoval aktéry prvních chvil malé Barbary na tomto světě.

Jména genealogů Pavla Hnízdila, Tomáše Daňka[34], dále historiků Jana Škody[35] či Mojmíra Krejčiříka[36] je třeba brát s velkou pozorností k našemu tématu, neboť tito autoři přinesli zásadní pramenné analytické studie k řadě aspektů života Boženy Němcové.

---

31 (Ed.) Jaroslava Janáčková et alt., Řeč dopisů Boženy Němcové, řeč v dopisech, Praha 2001; táž, Božena Němcová. Příběhy-situace-obrazy, Praha 2008; táž, Příběh tajemného psaní. O pramenech a genezi Babičky, Praha 2001; Lucie Saicová Římalová, Komunikační strategie v dopisech Boženy Němcové, Praha 2005.

32 Jejich výčet podávám výše.

33 Magdaléna Pokorná, Josef Němec. Neobyčejný muž neobyčejné ženy, Praha 2009. Níže podávám poněkud odlišný pohled na tuto klíčovou figuru v životě B. Němcové.

34 Pavel Hnízdil a Tomáš Daněk, Barunka Panklová – Božena Němcová, I-II, Genealogické a heraldické listy 40, číslo 2, 2020, s. 2–10, 18–25; titíž, Otec malé Barborky, in: Rodným krajem. Vlastivědný sborník kraje Aloise Jiráska, Boženy Němcové a bratří Čapků 62, 2021, s. 52–55.

35 Jan Škoda, Nečekaný objev na alserské faře, s. 28–31.

36 Mojmír Krejčiřík, Příspěvek k věku a původu Boženy Němcové, Archivní časopis 68, 2018, s. 5–40; týž, Polemika o datu narození Boženy Němcové, in: Panorama z přírody, historie a současnosti Orlických hor, 2019, s. 3–17; týž, Polemika o původu Boženy Němcové, Panorama z přírody, historie a současnosti Orlických hor 28, 2020, s. 27–44; týž, Jsou datum a původ Boženy Němcové skutečně záhadou?, in: Český jazyk a literatura 70–71, 2020–2021, č. 1, s. 18–23; týž, Několik poznámek k článku „Barunka Panklová – Božena Němcová" a příspěvku „Nový střípek do mozaiky obrazu Terezie Panklové, matky Boženy Němcové", in: Genealogické a heraldické listy 3, 1922, s. 56–59; týž, Příběh Babiččina údolí, rkp.

Toto téma má ještě jeden poněkud svébytný moment. Tím je fakt, že jak Božena Němcová, tak její manžel Josef Němec nejednou chybovali v chronologických údajích, které se týkaly jejich života. Němec například ve svých pamětech mylně udal, že je mu již 84 let, ač byl o dekádu mladší. Jeho manželka se zase opakovaně mýlila při udávání data narození, uváděla rok 1821. A podobných „úletů" najdeme více. V Riegrově slovníku naučném sám Němec uvedl jiné datum svého narození, než je v příslušné matrice v Novém Bydžově.[37] Chybný rok narození je dokonce uveden i v takovém úředním dokumentu, jakým bezesporu byl pas pro Josefa Němce z roku 1855.[38] Mylné údaje najdeme také v tolik vyhledávaných školních úředních písemnostech. Můžeme zmínit i skutečnost, že Božena Němcová uváděla nepřesně i úmrtní den svého milovaného otce Johanna Pankla v roce 1850, ač byla s rodinou v Zaháni v dosti častých kontaktech a otce nedlouho před smrtí navštívila.[39]

Toto vše je nezbytné si uvědomovat, abychom konečně definitivně překročili tápání všeho druhu kolem velké spisovatelky: „Píše se rok 1833 a Barborce Panklové je třináct. Nebo taky ne. Nikdo neví, kdy se přesně narodila."[40] Mělo by být ovšem jasné to, co o sobě napsala sama spisovatelka: „Božena Němcová, rozená Panklová, narodila se ve Vídni dne 5. února 1820. Roku 1821 přistěhovali se rodiče její do Ratibořic na panství náchodské v Čechách a tam byla vychovaná. Roku 1837 provdala se za Josefa Němce, komisaře c. k. finanční stráže. Když se v roku 1842 manžel její do Prahy dostal, seznámila se tam s několika horlivými vlastenci a vlastenkami a měla příležitost seznat českou literaturu. Od té doby přilnula s celou duší ke straně národní."[41] A to je celá pravda o paní Boženě, jestliže jí ovšem odpustíme, že se spletla v datu přestěhování svých rodičů…[42]

37 ŽBN I, s. 343.

38 Národní archiv, fond Policejní prezidium, kart. 364.

39 Korespondence I, s. 151–154 (listy ze Zaháně Němcové); Srv. ŽBN II, passim.

40 Radka Danemarková, Čokoládová krev, Praha 2023, s. 31.

41 Zlatá Praha 19. ledna. 1912, s. 210. Vlastní životopis Boženy Němcové. Originál LA PNP, fond Božena Němcová, autobiografické poznámky.

42 Citace z korespondence Boženy Němcové stejně jako z jejích rukopisných poznámek, neméně potom z vlastních literárních děl jsem v některých případech poněkud upravil, např. zjednodušil větnou skladbu nebo nahradil některé archaické termíny apod.

2. KAPITOLA
M. Novotná – T. Panklová – B. Němcová

V roce 1940 natočil tehdy sedmadvacetiletý režisér František Čáp černobílý film Babička podle vlastního scénáře a hlavní roli svěřil herečce Terezii Brzkové. Bylo jí tehdy 65 let. Když posléze, v roce 1971, natočil jedenačtyřicetiletý Antonín Moskalyk barevný televizní film Babička, obsadil do hlavní role Jarmilu Kurandovou, které bylo v té době již 81 let. V obou případech se jednalo o důstojné bělovlasé stařenky, které již svým vzhledem vyzařovaly klidnou autoritu, podporovanou úspornými gesty a tichým, docela klidným hlasem. A pod vlivem těchto filmových obrazů vstoupila podoba „babičky" do našeho povědomí.

Není bez zajímavosti, že nejstarší filmové zpracování Babičky představoval němý film z roku 1921, trvající pouhých 37 minut. Zde hlavní představitelka této černobílé verze slavného románu Ludmila Innemannová ztvárnila hlavní roli ve věku „pouhých" 53 let.[1] Možná nečekaně, možná paradoxně se tak nejvíce přiblížila věku skutečné legendární babičky Magdalény Novotné.

Jaká však byla skutečná babička Boženy Němcové? Co o ní dnes můžeme povědět? Vydejme se po jejích stopách. Ta cesta je velmi křivolaká a není bez mezer… Tato téměř legendární žena se narodila kolem roku 1770 jako Magdaléna Čudová ve vsi Křovice u Dobrušky na někdejším panství Opočno.[2] Byla dcerou chalupníka Jana Čudy a jeho manželky Marie. Jakkoli se dlouho zdála Babička Boženy Němcové téměř jediným a výhradním pramenem k poznání jejího života, sama autorka tohoto díla ji nikde jejím rodným jménem neuvedla.[3] Teprve počátkem roku 1912 došlo k odhalení skutečnosti, že tato žena se jmenovala za svobodna Čudová.[4]

---

1 Z roku 1921 pocházel rovněž němý film Babička od They Červenkové; srv. Petr Málek, Babička Boženy Němcové: od idyly k elegii. K některým aspektům adaptace klasické literatury, in: Česká literatura 61, 2013, s. 183–217, cit. místo s. 187, pozn. 2. Nelze opomenout, že legendární česká režisérka Věra Chytilová připravovala po několik desetiletí film o Boženě Němcové, který se nepodařilo realizovat. Srv. Tomáš Pilát, Věra Chytilová zblízka, Praha 2010; Věra Chytilová, Tvář naděje, Praha 2021, zejm. úvodní partie. Evidovat lze i televizní film Božena, který natočila Lenka Wimmerová, podle scénářů Martiny Komárkové a Hany Wlodarczykové.

2 Nejpodrobněji Jaroslav Šůla, Marie Magdaléna Novotná-Čudová, passim. Zde je prezentován nejen stav bádání k této osobě, ale i nový, kvalitní autorův výzkum. Srv. také Pavel Hnízdil a Tomáš Daněk, Barunka Panklová – Božena Němcová, část 1 – její původ a dětství, Genealogické a heraldické listy 40, 2020, s. 2–10, 18–25.

3 Srv. Božena Němcová, Babička, kap. 4. (Vzhledem k mimořádně vysokému počtu vydání této knihy odkazuji vždy pouze na příslušnou kapitolu.)

4 J. Šůla, Marie Magdaléna Novotná-Čudová, s. 47, o toto dílo se opírám i v dalším textu.

Jak lze dojít k datu narození Magdalény Čudové? Pokusme se o to. Při svém sňatku 5. února 1792 prohlásila, že je jí 22 let, odtud by rok narození připadal do let 1769–1770. Jako Magdaléna Novotná zemřela ve Vídni v roce 1841 a v úmrtní matrice je uvedeno, že jí bylo 68 let. To by odpovídalo datu narození 1773. Do intervalu 1769–1773 je tedy možné, ale i nutné klást narození babičky Boženy Němcové. Jednalo se o nejmladší dceru uvedeného Jana Čudy, který měl sedm dětí: syna Josefa a dcery Annu, Dorotu, Alžbětu, Marii, Kateřinu a „naši" Magdalénu. Tři z nich zcela určitě prožily mládí a dospělost na Dobrušsku (Anna, Dorota a Marie), pravděpodobně tomu tak bylo i u Alžběty a Kateřiny. Není známo, zda chodila Magdaléna do školy, ani B. Němcová o tom nic neuvedla. Vzhledem ke svým životním osudům mluvila M. Čudová jak česky, tak německy, vyučila se tkalcovství. S odstupem let již jako velmi známá spisovatelka B. Němcová napsala: „Moje babička byla jen prostá žena, ale ona znala z většího dílu českou kroniku a nejraději nám z ní povídala; začasté dokládala: ‚Vidíte děti, jak slavná byla česká země a jak byli Češi všude váženi, a nyní se jim smějou.'"[5]

Jiří Novotný, pozdější manžel Magdalény Čudové, se narodil v Dobrušce mezi léty 1760 a 1763 jako syn tkalce Josefa Novotného. Když se v roce 1792 ženil, uvedl, že je mu 29 let, podle toho by se měl narodit v roce 1763. V roce jeho úmrtí – 1805 – uvedla jeho vdova, že mu bylo 44 let, což by znamenalo, že se narodil v roce 1761. Jiří se rovněž vyučil tkalcovství. Patrně v roce 1788 odešel z domova, nejspíše pro neshody se svými sourozenci, posléze se nechal naverbovat do pruské královské armády.[6] Tímto krokem se stal poddaným pruského krále. Z armády byl propuštěn, aniž známe důvody, 31. ledna 1799.

Dne 5. února 1792 se v Kladsku oženil „George Nowodny, Musquetier" s Magdalénou Čudovou („Magdalena Tschudin"). Tak se stala i „babička" pruskou státní občankou. Jejich třináctileté manželství bylo obdařeno početným potomstvem. Nejstarší synek Jan Karel Augustin se narodil již sedm měsíců po svatbě. Jeho matka byla v matrice poprvé označena jako Marie Magdaléna.

Děti manželů Novotných:

1. Jan Karel Augustin (8. září 1792 – ?)
2. Karel Kašpar (1. ledna 1794 – 27. března 1856)
3. Marie Barbora Terezie (26. září 1795 – 29. ledna 1799)
4. **Marie Magdaléna Terezie (8. listopadu 1797 – 4. prosince 1863) – matka Barbary Panklové, pozdější Boženy Němcové**
5. Jan Josef Emanuel (1. října 1799 – 11. května 1800)
6. Josef Antonín Ignác (26. března 1801–1841?)
7. Johana Magdaléna Františka (1. ledna 1803 – 16. ledna 1803)
8. Emanuel Kristián Antonín Josef (7. května 1804 – 12. května 1804)
9. Johana Barbora Terezie (5. října 1805 – 9. prosince 1855)

---

5 Česká včela č. 27, 3. duben 1846, reprint ŽBN I, s. 201.

6 Přesná léta tohoto jeho jednání a rozhodování nejsou známa. Srv. podrobnou argumentaci J. Šůly v cit. práci.

Nejmladší z dětí manželů Novotných, pohrobek Johana Barbora Terezie, byla dlouho ztotožňována s matkou pozdější Boženy Němcové. Proto můžeme ve starších životopisech číst, že její matce nebylo ještě 15 let, když se jí narodilo první dítě, budoucí slavná spisovatelka.[7] Tento poněkud neobvyklý fakt jako by přiživoval nejrůznější teorie o původu Boženy Němcové. Přitom za to mohlo jen přehlédnutí osob, které studovaly poněkud ledabyle až povrchně kladské matriky…

Jiří Novotný zemřel 27. května 1805 ve věku asi 44 let, mladé vdově bylo tehdy přibližně 35 let. Vdovskému stavu zůstala věrná až do smrti v roce 1841. Čekal ji opravdu těžký úděl samotné ženy s několika malými dětmi. Nějakou dobu žila stále v Kladsku, které se mezitím stalo součástí Slezska. Domů na opočenské panství se nemohla vrátit, hrozil jí trest, neboť je kdysi opustila bez řádného povolení. A tak není známo, kde se vdova se svými dětmi pohybovala, kde žila. Až počátkem července roku 1823 máme jistotu, že Magdaléna Novotná pobývala v Ratibořicích.

Toto datum lze tak ztotožnit s oním téměř legendárním literárním příchodem „babičky" na Staré bělidlo. Uvědomme si ale, že této ženě s nelehkým osudem mohlo být nanejvýš 53 let! Lišila se tedy dosti zásadně od obou filmových babiček. Její dceři, provdané Terezii Panklové, bylo sotva 26 let, a konečně prvorozené vnučce Barbaře tři roky. Kdybychom mohli spatřit uvedené ženy tří generací v této době, odlišovaly by se značně od své filmové podoby. Jednalo se totiž o dosti mladší osoby, než jaké zachytilo filmové plátno. Možná by se filmové babičce více podobala babička ze slavného sousoší Otty Gutfreunda, kde je zobrazena jako nepříliš stará poněkud shrbená žena. Ovšem zde máme zase problém s počtem dětí… Ani ten není na tomto známém sousoší podán „správně", tedy adekvátně tomu, kolik vnuků a vnuček Magdalény Novotné bylo za jejího pobytu v Ratibořicích. Vlastně by tam měly stát spolu s babičkou pouze dvě děti: Barbara, v roce 1830 desetiletá, a Jan Josef, o rok mladší. Další dítě v pořadí, Konstancie, bylo tehdy roční batole. Ne, není ale podstatné, kolik by mělo být na pomníku dětí; evokace onoho starého příběhu spojeného s babičkou je zde totiž dokonalá.

Proč se Magdaléna Novotná přistěhovala do Ratibořic, a nikoli do své „domovské" vsi Křovic? Na to lze dát pouze hypotetickou odpověď. Možná to bylo i proto, že zde pobývala její dcera Marie Magdaléna Terezie, tehdy se svým manželem Johannem Panklem a prvorozenou Barbarou. Její pobyt zde ale nebyl příliš dlouhý. Stará žena odešla od Panklovic rodiny nejpozději počátkem roku 1830 do nedalekých Chvalkovic, vzdálených od Ratibořic necelých 9 km. Doprovázela ji její nejmladší dcera Johana Novotná. Ta zde v srpnu uvedeného roku porodila nemanželského syna Josefa; chlapeček zemřel následujícího roku. Obě ženy se poté vydaly, patrně s neženatým synem M. Novotné Josefem Antonínem Ignácem, do Vídně. Kdy k tomuto odchodu došlo, není jasné. Mohlo se tak stát snad v roce 1833.[8]

Johana Barbora Terezie Novotná se provdala v listopadu roku 1836 za Šimona Josefa Frenzela (Fräntzela), původem ze slezského Stephansdorfu. Živil se jako

---

7 Srv. Božena Němcová, Babička, Vizovice 1995, s. 255–275; autor doslovu A. J. Rychlík ještě opakuje tento dávno korigovaný a opravený údaj.

8 J. Šůla, Marie Magdaléna Novotná-Čudová, s. 116.

městský slanečkář, v roce 1836 získal vídeňské městské právo. V soupisu obyvatel Vídně[9] z této doby je možné nalézt, že rodina žila na předměstí hlavního města ve Wiedenu. Pospolu tam tehdy žili manželé Frenzelovi, jejich dvě dcery (Alžběta a Johana) a nemanželský Frenzelův syn. A spolu s nimi ještě Magdaléna Novotná. Později, v roce 1837, byli samostatně evidováni cizinci; zde byla Magdaléna uvedena s legendou: „… vdova po vojáku, Kladsko, pruské Slezsko".[10] Opět, ona rakouská byrokracie.

V naznačených velmi skromných, ba stísněných podmínkách strávila „babička" Magdaléna Novotná poslední léta svého života. Zemřela 27. března 1841 ve tři hodiny zrána. V matrice zemřelých je uvedeno, že to byla „vdova po nádeníku, rozená Čudová, od Hradce Králové v Čechách". Mělo jí být 68 let. Pohřeb se konal 29. března 1841 na katolickém matzleinsdorfském hřbitově na náklady pohřebního bratrstva. Posledním aktem jejího nepříliš šťastného života bylo projednání ženiny pozůstalosti, které proběhlo 19. dubna 1841. M. Novotná nezanechala žádný majetek: „Mimo skromné oblečení, v kterém byla zemřelá ostatně pochována, a sice na náklady bratrstva, nic nevlastnila. Pro chudobu nemohla být provedena žádná opatření."[11]

Výše uvedené označení jejího života jako „nepříliš šťastného" není patrně dosti výstižné. Jednalo se bezpochyby o těžký život prosté ženy, která neprožila příliš mnoho štěstí či radosti. Přesto si uchovala jistý životní optimismus, který ráda rozdávala. Pro naše téma je důležité, že se v letech 1823–1830 podílela na výchově své nejstarší vnučky, pozdější slavné spisovatelky Boženy Němcové.[12]

A v této souvislosti bych rád upozornil na jednu nikoli efemérní skutečnost. V rozsáhlé a bohaté korespondenci Boženy Němcové nenalezneme téměř jediný odkaz na tuto její babičku. Ne, nechci hodnotit etickou či emoční stránku této skutečnosti, ale možná v této souvislosti o to více vynikne ideální obraz babičky. A nešlo jen o vzpomínku na šťastné spisovatelčino dětství… Ona ani zachovaná korespondence s její vlastní matkou nevynikala příliš vysokou frekvencí, ba právě naopak, jak si ještě ukážeme. Ostatně sama Božena Němcová si s touto částí své rodiny, která skončila v hlavním městě monarchie, téměř nepsala, a tak vlastně s ní byla ve velmi minimálním, a možná vůbec žádném kontaktu. Pokud je známo, paní Božena navštívila hrob své babičky ve Vídni jednou, a to v roce 1851.

* * *

Terezie Novotná, matka Barbary – pozdější Boženy Němcové, má v literatuře o své dceři většinou dosti nepříjemnou roli, naplněnou nejednou zápornou charakteristikou. Skoro bych si troufal říci, že šlo o poněkud negativní figuru.

9 Tzv. konskripční seznam či soupis.

10 Pravda o matce Boženy Němcové, Praha, Česká Skalice 1973, s. 52–53.

11 Tamtéž, s. 50.

12 J. Šůla, Marie Magdaléna Novotná-Čudová, s. 125, uzavírá svoji knihu téměř zvoláním: „Její odkaz národu byl však nesmírný: vychovala českou spisovatelku Boženu Němcovou." Považuji to za poněkud proklamativní stejně jako nadsazené.

Posuďte sami. Nejdříve se velmi dlouho tvrdilo, musím to zopakovat, že se jí prvorozená dcera Barbara narodila, když Terezii nebylo ještě 15 let. Občas se také uvádělo, že se jednalo o nepříliš pohlednou osobu, navíc s obličejem poznamenaným neštovicemi. Jistá pozdní vzpomínka ji dokonce charakterizovala takto: „Panklová (byla) však nehezká, rozškrábaná (po neštovicích), mlsná, nešetrná žena, vůbec ne hospodyně, ale dobrá kuchařka. Pankel jí peníze posílal, ale když přijel z Vídně domů, měla u ševce, krejčího, řezníka, ano i na poště (jednou prý 40 zlatých) dluhů…“[13] A také údajně neměla budoucí spisovatelku ráda, byla prý vůči své nejstarší dceři dosti chladná, odměřená. Byly rovněž zdůrazňovány její poněkud „panské“ manýry, a to třeba ve vztahu k její matce, prosté venkovské ženě. A to ponechávám stranou ony konstrukce o tajných svatbách, vychování cizího dítěte a podobně. Ano, není toho málo, co obklopuje tuto ženu, která žila v letech 1797–1863, přežila tedy svoji prvorozenou dceru.

Jaký ale byl skutečný život Terezie Novotné, provdané Panklové? O jejím dětství není nic známo. Mnoho teorií bylo zato vystavěno v souvislosti s Tereziiným pobytem v hlavním městě podunajské monarchie. Jako třeba ta, že to byla sama paní kněžna, která ji měla k této cestě vyzvat… Ovšem podle všeho přišla tato mladá žena do Vídně zcela obyčejně za prací. Učinila tak stejně jako tisíce mladých žen a mužů ze všech zemí podunajské monarchie.[14] Kdy se tak stalo, nelze zjistit. Z logiky věci to muselo být před rokem 1820, nejpozději na jaře roku 1819, nejspíše ale o několik let dříve. Jde jen o logickou konstrukci, která vychází ze skutečnosti, že 5. února 1820 byla pokřtěna její novorozená dcera Barbara. Terezie Novotná se živila jako „svobodná (tedy neprovdaná) dělnice (ledige Handarbeiterin)“, a to nejspíše ve zbrojovce, která se nacházela na vídeňském předměstí Alservorstadt. Továrna byla poblíž jejího bydliště. V této zbrojovce se vyráběly ruční palné zbraně pro rakouskou armádu.[15]

Kdy a za jakých okolností se Terezie seznámila s Johannem Panklem, není jasné a veškeré konstrukce autorů na toto téma jsou pouze jejich domněnky, dedukce.[16] Nechybějí přitom ani bohapusté výmysly, které postrádají jakoukoli informační hodnotu! Terezie žila nejpozději v roce 1819 na uvedeném vídeňském předměstí v domě číslo 183/206. V bytě s ní bydlely Josefa Englisch, narozená v roce 1796, a o tři roky mladší Josefa E(c)kard. Není jasné, kdy se tyto mladé ženy do uvedeného

13 Z dopisu Františka Součka Aloisu Jiráskovi z 29. května 1882, cit podle H. Sobkové, Nový střípek, s. 63.

14 Srv. MBN, i.č. 882a (T. Němcová Vávrovi, datum nečitelné). V tomto listu T. Němcová popisuje setkání svých prarodičů v hostinci „blíže hraběcího domu“. „Ve Vídni, blíže hraběcího domu byla hospoda, kde se scházeli panští služebníci a tu stravoval se také štolba Pankl. Hospodský přijal na výpomoc své ženě děvče Terezku“ – a představil ji – „jako svou neteř štolbovi, jemuž padla hned do oka její obratnost a čistota. Terezka navzájem zamilovala se do sličného Jana. Hrabě přijal štolbu jen s podmínkou, že se nesmí ženit… z líčení matčina vidno, že nadání a krásné vlastnosti zdědila matka po svém dobrém otci.“

15 Podle M. Krejčiříka, Příspěvek, s. 13–14; o závěry této studie se opírám v dalším výkladu.

16 Podle výše citovaného dopisu A. Jiráskovi z roku 1882 T. Novotná „ve Vídni byla kuchařkou u nějakého hraběte a Pankl zase u Šulenburka a zůstávali v jednom domě. Tam se poznali.“

bytu přistěhovaly, poněvadž jejich předchůdce v něm zde mohl bydlet až do listopadu 1819.[17] Je však naprosto jisté, že v té době byly jak Terezie Novotná, tak Josefa Eckardová v jiném stavu. Josefa porodila stejnojmenné nemanželské dítě 24. března 1820, tedy nějakých sedm týdnů po narození Barbary.

Zda se mezi Terezií a Johannem jednalo o krátkou známost, či se znali již déle, nelze říci. Panklův zaměstnavatel hrabě Schulenburg bydlíval při svých návštěvách hlavního města rovněž na alserském předměstí v domě knížete Esterházyho. Zde býval ubytován i jeho kočí Pankel. Šlo o místo v blízkosti zbrojovky, kde pracovala Terezie Novotná.[18] K seznámení mohlo dojít ve vinárně, která patřila Johannu Hauptmannovi, jehož manželka Barbora se stala kmotrou při křtu malé Barbary. Hauptmannová byla tedy manželkou vinárníka či hostinského a nebyla v příbuzenských vztazích s rodinou Panklových, jak se také můžeme občas dočíst.

* * *

Johann Baptist (Jan Křtitel) Pankel (také Pankl, Ponkl, Paenkl, Bankl, Bankel, Bankel aj.) se narodil 14. června roku 1794 v obci Gaifahrn, ležící nějakých 35 km jižně od Vídně při komunikaci vedoucí na Štýrský Hradec (Graz). Tato vinařská ves je dnes součástí lázeňského města Bad Vöslau. Jeho rodiči byli Ferdinand Matyáš Pankel (1759–1834) a Terezie, rozená Heindlová (Haindlin), narozená v roce 1757. Johann Pankel zemřel 27. června 1850 v Zaháni.

V mládí pracoval u svého otce, rolníka, a brzy se stal odborníkem na chov koní a vůbec na práci s těmito ušlechtilými zvířaty. V roce 1812 dosáhl věku 18 let a měl být odveden do armády. V novinové zprávě z 10. dubna 1816 lze číst výzvu vrchnostenského úřadu Merkenstein, aby se dostavili jistí mladí mužové ke konskripci, a tedy k evidenci pro potřeby armády. Mezi nimi najdeme rovněž jistého Johanna Bankla, tehdy řeznického pomocníka (tovaryše či čeledína – Fleischhauerknecht). Měl se na tuto výzvu dostavit, aby byl zapsán jako potenciální rekrut, jinak by se dostal do celoživotních problémů. Odveden však Johann nikdy nebyl. Vypovídá o tom zápis ve farní matrice rodné obce: „Na základě úředního certifikátu, vystaveného konskripčním panstvím Merkenstein 2. června 1820, že Johann Baptist Pankel není uprchlíkem před odvodem, byl témuž vystaven 3. června 1820 křestní list.“[19]

Za nejasných okolností si hrabě Karl Rudolf von der Schulenburg vybral Johanna Pankla za osobního kočího (Leubkutscher). Tento muž, který jako manžel vévodkyně Zaháňské pobýval často na zámku v Ratibořicích, potřeboval při svých častých cestách po zemích mocnářství a sousedního Saska spolehlivého muže, který by jednak pečoval o jeho koně (podkoní – štolba – Stallmeister), jednak by byl kočím (Kutscher), který by se staral o kočáry a rovněž by je sám řídil. V takovém postavení

17 Jmenoval se Friedrich Landerberger, byl knihvazačem a oženil se právě v listopadu 1819. Je možné, že zde určitou dobu žila jak Terezie Novotná spolu s oběma ženami, tak i uvedený Landerberger se svou budoucí manželkou. Podle M. Krejčiříka, Příspěvek, s. 15.

18 Vzhledem k zaměstnání B. Novotné, uvedenému v konskripci z roku 1820, se rovněž přikláním k tomuto výkladu.

19 Cit podle M. Krejčiříka, Příspěvek, passim.

se ocitl právě mladý rekrut Johann Pankel. Cestoval se svým pánem prakticky po celé střední Evropě. Hrabě si mladého Pankla velmi oblíbil, snad se Johann stal i jeho důvěrníkem. V matričních zápisech českoskalické fary je vždy označen jako „osobní kočí jeho hraběcí Milosti". Je dokonce známo, že jej hrabě oslovoval Hansel (Honzíku).[20] Tímto zaměstnáním u vysokého rakouského důstojníka se J. Pankel vyhnul vojenské službě s tím, že musel zůstávat v hraběcích službách. Pokud by je totiž opustil, hrozil mu okamžitý odvod k vojsku.

Johann Pankel odjel s hrabětem Schulenburgem na počátku června 1819 do Karlových Varů. Netušil tehdy, že jeho milá Terezie je v jiném stavu. Do Vídně se vrátil až v lednu roku následujícího. Teprve nyní se mohl hraběcí kočí dozvědět, že se zanedlouho stane otcem.

Takto může být koncipován výklad okolností spojených s narozením dcery Terezie Novotné Barbary. Je třeba si ale přiznat, že není jediný možný… Ve stejné matrice farnosti na vídeňském předměstí Alser je totiž ještě jeden důležitý zápis; týká se křtu nemanželského dítěte, chlapce Franze Xavera, kterého porodila „Terezie, dcera Johanna Nobatnyho".[21] Pochází z 1. prosince 1817! O koho se jedná? Není těžké odhalit, že zde nacházíme naši známou Terezii Novotnou a jejího otce, který je ovšem uveden s mylným křestním jménem a zkomoleným příjmením; správně by mělo být Georg Novotný. Došlo zde, jak patrné, k několikanásobnému zkomolení jmen aktérů těchto zápisů. V dané době nebylo zkomolení jména či příjmení nic výjimečného. Ale hned musím podotknout, že takové zkomolení nemělo a nemá nic společného s falzifikátorstvím, které bývá ve spojitosti s vídeňskými matrikami nejednou uváděno… Kmotrem při křtu byl Franz Hauptmann (hostinský – bürgerl. Gastgeber), porodní bábou Regina Gurtmannová. Připomínám, že Hauptmannova manželka byla kmotrou malé Barbary, porodní bába Gurtmannová byla při obou porodech, jen kněží se lišili. Dítě bylo pojmenováno po svém kmotrovi.

Uvedený zápis a z něho plynoucí zjištění vyvolává celou řadu otázek, které jsou ještě zesíleny skutečností, že chlapec zemřel již 21. února roku 1820 a je v matrice zemřelých uveden jako Franz Bangl. Tvar příjmení se blíží příjmení Pankl. Mladší bratr Johanna Pankla se jmenoval Ferdinand. Hypoteticky mohl být otcem tohoto synka on. Ale právě tak to mohl být Johann… Bez dalších dokumentů nelze tuto malou záhadu rozlousknout. A pokud nebudou nalezeny, stane se to vděčným polem pro nejrůznější hypotézy.

Z výše uvedeného plyne několik zásadních skutečností. Předně jde o to, že Terezie Novotná musela pobývat ve Vídni podstatně déle, než se všeobecně přijímá, nebo tam pobývala opakovaně. Vzhledem k narození dosud neznámého syna to mohlo být nejpozději od počátku roku 1817. To by znamenalo, že přišla do Vídně

20 Podle M. Krejčiříka, Příspěvek, passim.

21 Helena Sobková, Nový střípek do mozaiky obrazu Terezie Panklové, matky Boženy Němcové, genealogické a heraldické listy 41, 2021, s. 61–63, srv. M. Krejčiřík, Několik poznámek k článku „Barunka Panklová – Božena Němcová" a „Nový střípek do mozaiky obrazu Terezie Panklové, matky Boženy Němcové, in: Genealogické a heraldické listy 3, 1922, s. 56–59.

jako sotva dvacetiletá dívka, a možná ještě mladší. Druhá otázka je spojená s tím, že toto dítě nebylo zapsáno v konskripci obyvatel domu čp. 206, a navíc že sama Terezie je zapsaná v konskripční kartě domu, založené v roce 1806, až se svou dcerou Barbarou… Vysvětlení tu není snadné, neboť není zcela jasný mechanismus vedení těchto důležitých evidenčních dokumentů.[22] Otevřenou ovšem zůstává i otázka, jak mohl být Tereziin nemanželský syn Franz zapsán jako syn Panklův. Ne vše lze v rámci této knihy poznat či vysvětlit. Nicméně již na tomto místě musíme korigovat počet dětí, které porodila Terezie Novotná. Bylo jich celkem čtrnáct…

Myslím, že je důležité tyto poněkud nečekané a zejména neznámé skutečnosti ventilovat tak, aby nezapadly, a naopak aby dráždily a stimulovaly další badatele nejen na poli záhad kolem Boženy Němcové. Ostatně fenomén nemanželských dětí, nejen v rodině Panklově, ale posléze i Němcově, nebyl ničím výjimečným a nikterak se neodchyloval od obecného trendu v první polovině 19. století.

* * *

Dne 5. února 1820 byl zapsán do knihy křtů alserské fary Nejsvětější Trojice křest „Barbary, matky Terezie, dcery Georga Novotného". Novorozence pokřtil Hermann Praxmarer, kmotrou byla Barbara Hauptmannová, „městská hostinská" (bürgerliche Gastgeberin), jako porodní bába byla zapsána Regina Gurtmannová.[23] Jméno tedy získalo děvčátko po své kmotře Hauptmannové. Dítě bylo zapsáno jako nemanželské. Do této matriky byla zapisována pouze data křtu, nikoli narození. Proto se v souvislosti s tímto aktem nejednou předpokládá, že se malá Barbara narodila 4. února a pokřtěna byla následujícího dne. Byl však vysloven také názor, že se dítě mohlo narodit právě v den křtu. A poukazovalo se přitom dokonce na mírné počasí, které v ten den panovalo v hlavním městě podunajské monarchie. 4. února 1820 byla teplota vzduchu mírně nad nulou. Víme, že sama spisovatelka uváděla v pozdějším věku jako datum svého narození 5. únor 1820. Johann Pankel byl v té době pravděpodobně ve Vídni, ale počátkem března 1820 pobýval v Ratibořicích.

Nejednalo se o jediný porod, ke kterému tehdy došlo v sousedství domu čp. 206 na vídeňském předměstí. V protějším domě, v čp. 208, se narodila jisté Josefě Kleebergerové dcera Terezie. Za kmotru jí byla Terezie Panklová (Theresia Bankl, svobodná dělnice – ledige Handarbeiterin). Křest se uskutečnil 27. února 1820.[24] Pozor, nejednalo se snad o naši Terezii Novotnou, která by zde uvedla (jako své vytoužené) příjmení otce své dcery, za něhož se posléze také provdala. Šlo o Terezii Bankl, sestřenici Johanna Pankla, která nejspíše rovněž pracovala jako dělnice v alserské zbrojovce.[25]

22 Jednu z možností výkladu nabízí M. Krejčiřík, Několik poznámek, passim.

23 Alservorstadtpfarre (Wien), Taufbuch 1816–1820, sign. 01–11, f. 192, z řady vyobrazení zápisu srv. např. ten u P. Hnízdila a T. Daňka, Barunka Panklová, s. 3.

24 Foto matričního zápisu viz J. Škoda, Nečekaný objev, s. 30, matrika není sign.

25 Srv. J. Škoda, Nečekaný objev, passim, a korekce M. Krejčiřík, Několik poznámek, s. 56–59.

Jaro roku 1820 bylo jakýmsi epilogem vídeňské anabáze Terezie Novotné. Ano, schylovalo se – konečně? – k jejímu sňatku s otcem možná až dvou jejích dětí. Bylo patrně důležité, že Johann Pankel dovršil 26. dubna 1820 věk 26 let, což bylo důležité datum jeho potenciálního působení v armádě.[26] V jeho na první pohled poněkud opožděném kroku nelze hledat nic výjimečného. Naopak, dobře to zapadá do dobového kontextu, kdy se rodiče brali často až po narození dítěte. Nicméně zde je vhodné ocenit, že se mladý panský kočí hodlal skutečně oženit. K tomu bylo ovšem v té době nezbytné povolení vrchnosti, tedy Karla, hraběte ze Schulenburgu, a Kateřiny Vilemíny, vévodkyně Zaháňské, hraběnky ze Schulenburgu.

Bylo nutné vyřešit také některé administrativní záležitosti, včetně místa pobytu a případného zaměstnání pro mladou paní Panklovou: náchodský vrchní úřad musel vydat svatební povolení. K tomu si vyžádal Johannův křestní list od gainfarnské farnosti. Tamní farář se však musel obrátit na konskripční vrchnost budoucího ženicha s žádostí o potvrzení, že Johann není zběhem před konskripcí. Bez něj nebylo možné konskribovaným mužům mezi 10. a 40. rokem života, poddaným cizích vrchností, vydat povolení k sňatku. I zde je velmi dobře patrné, jak složitý to byl administrativní úkol, přičemž se nedocenění těchto zásadních dobových skutečností projevilo ve výše uvedených konstrukcích či představách týkajících se této dvojice.[27] Povolení ke sňatku bylo vydáno 27. července 1820.

Ale ještě tři týdny předtím, 3. července 1820, byl vyhotoven v němčině popis zaměstnání T. Novotné.[28] V českém překladu: „Žena kočího Johanna Pankla bude napříště pod dohledem správcové v Ratibořicích jako panská pradlena." Funkce zámecké pradleny v Ratibořicích neexistovala a hrabě Schulenburg ji vytvořil speciálně pro Panklovu manželku.[29] Do té doby měla toto na starosti kastelánka, jež si na praní sjednávala ženy z Ratibořic a okolí, a to za denní mzdu.

„Za roční mzdu bude jí a jedné jí povolené služebné od 1. dne měsíce předepsáno na penězích 100 zlatých."[30] K tomu byly připojeny, jak bývalo obvyklé, i naturální požitky: pšenice (200 kg), žito (540 kg), ječmen (130 kg), hrách (100 kg), máslo (20 kg), sůl (17 kg), zelí (58 kg), řepa (72 kg), brambory (130 kg), tvrdé a měkké dříví (6 a 12 m^3), černé-kamenné uhlí (21 q),[31] ale stanoveny také další podmínky. Její povinností mělo být prát a udržovat v dobrém stavu všechno ložní, stolní a osobní prádlo vrchnosti, při pobytu zámeckých hostů za úhradu i jejich prádlo. Mýdlo ke každému praní si měla vždy vyzvednout u zámecké kastelánky a hospodařit s ním

26 K tomuto existují různé výklady, srv. J. Polák, Dětství a mládí Boženy Němcové, s. 14; M. Krejčiřík, Příspěvek, passim.

27 Srv. také Jaroslav Šůla, Dvojí svatba manželů Panklových (první: tajná ve Vídni, druhá: veřejná v České Skalici), in: Panorama z přírody, historie a současnosti Orlických hor a podhůří 19, 2012, s. 37–44.

28 Státní oblastní archiv v Zámrsku, Velkostatek Náchod, sign. 2425 (M. Krejčiřík, Příspěvek, uvádí sign. 1071).

29 M. Krejčiřík, Příběh Babiččina údolí, rkp.

30 Použil jsem překlad M. Krejčiříka, Příspěvek, passim.

31 Přepočty na dnešní míry přebírám od M. Krejčiříka, Příběh, rkp.

rozumně. Toto vše se mělo odehrávat v panské prádelně, která stávala u strouhy vedoucí od mlýnského náhonu k bývalému bělidlu.

Tento dokument doslova vzrušoval některé badatele tím, že je v něm T. Novotná uvedena jako „žena kočího Pankla“ („Weib der Kutschers Pankel“), přestože v této době mladá žena ještě nebyla „de jure“ Panklovou manželkou. Tou se stala „až“ za měsíc. Netřeba v tom hledat nic tajemného, ale jen praktický aspekt správy panství, která si takto upřesnila, o jakou osobu se vlastně jedná. Navíc byla uvedena v rámci správní agendy poprvé. V písemnostech správy jak náchodského panství, tak ratibořického statku bývaly uváděny funkce, nikoli jména. Tedy například pouze „panský kočí“ bez uvedení jména konkrétní osoby. To bylo praktické, neboť se měnily osoby, které dané zaměstnání vykonávaly, ale samotné místo nikoli.

Je ovšem jisté, že s ročním platem 100 zlatých si Terezie Novotná nemohla nijak „vyskakovat“. To je týdenní průměr menší než dvě zlatky. Z toho musela mladá hospodyně nakupovat nejen maso, ale i další potraviny. Musela každý týden platit dvě své pomocnice. Ovšem je opakovaně doloženo, že Johann Pankel posílal domů peníze a jeho žena mohla také získat další příjem za „komerční“ praní pro zámecké hosty, kteří byli ubytovaní v panském domě.

V tomto kontextu působí až úsměvně rozbor jistého nákupu léků na sklonku roku 1820 z pera H. Sobkové. Terezie Panklová si totiž v náchodské lékárně vyzvedla na dluh léky pro svoji dceru v hodnotě 2 zl. 55 kr. Vrchnostenský vrchní úřad dal proplacení částky k tíži jejímu manželovi. Je to pochopitelné, protože to byla záležitost této rodiny, ne vrchnosti. Nakupovat – aniž měli aktéři hotovost – bylo v této době zcela obvyklé. Navíc na sklonku roku 1820, kdy došlo k této záležitosti, neměla T. Panklová ještě mzdu za své pracovní aktivity, a tak bylo vydání logicky připsáno k tíži jejímu manželovi.[32]

* * *

Svatební obřad naší dvojice proběhl dne 7. srpna 1820 v chrámu Nanebevzetí Panny Marie v České Skalici, oddávajícím byl kaplan Václav Vít.[33] Jako ženich byl uveden Johann Pankel, manželský syn Ferdinanda Pankela, osobní hraběcí kočí z Dolních Rakous, 26 let stár. Nevěstou byla Terezie, manželská dcera po zesnulém Georgu Novotném, soukeníku v náchodské lékárně z Dobrého, panství Rychnov, věk 21 let. Svědky byli panský podkovář a zvěrolékař Josef Steidler, řemenář Josef Mikš a jízdní pacholek z ratibořického dvora Johann Gohr. Můžeme se trochu pozastavit nad tím, že svatebního obřadu se nezúčastnil nikdo ze „zámeckých pánů“. To je přece proti duchu v literatuře někdy předpokládaných či vysněných aristokratických vazeb. Ne, nezůstávejme v nejistotě: i průběh tohoto slavnostního aktu je dokladem toho, že v dobové realitě žádné nebyly…

Je patrné, že v této době neměla nevěsta nejspíše přesné informace o svém věku. Bylo jí ve skutečnosti 23 let. Uvedených 21 let měla zapsáno rovněž ve vídeňské

32 BN I, s. 19; výklady H. Sobkové nelze akceptovat, neboť její překlad z němčiny neodpovídá originálu, srv. B. Sobková, Nové úvahy, s. 88.

33 SOA v Zámrsku, Sbírka matrik, i. č. 1053, sign. 21–18, fol. 26; dostupné online.

konskripci. I z toho je vidět, jak je ošemetné pracovat s těmito údaji, ač je vyslovili přímo jejich aktéři. Ostatně sama Božena Němcová ve vlastním životopise uvedla mylně, že se její rodiče přistěhovali do Ratibořic v roce 1821. Víme, že to bylo o rok dříve.

Zápis v matrice oddaných odráží jistý zmatek a nezkušenost osoby, která jej provedla. Pisatel začal totiž zapisovat česky údaje o otci ženicha za údaje o otci nevěsty: „Jan, syn po neb. Jiřím Novotným, JM hraběcí kočí." Chybný údaj byl přeškrtán a v zápisu pokračoval někdo jiný: „ein ehelicher /Sohn/ des Ferdinand Pankel, gräflicher Kutsche aus Nieder Österreich" – tedy manželský syn Ferdinanda Pankla, hraběcí kočí z Dolních Rakous. Stejným písmem, rovněž německy, byla zapsána také nevěsta: „Therezia, eine eheliche Tochter nach dem verstorbenen Georg Nowotny, Tuchmacher aus Dobrei, Herrschaft Reychenau, 21 Jahr, ledig" – tedy „Terezie, manželská dcera po zemřelém Jiřím Novotném, soukeníku z Dobrého, panství Rychnov, 21 let, svobodná".

Je patrné, že nevěsta uvedla poněkud nepřesné údaje, což jistě nepředstavovalo nějaký pokus o falzifikaci. Ostatně nebyl pro to to žádný důvod. Nepřesnosti daleko spíše odrážejí skutečnost, že Terezie prostě neměla sama o sobě přesnější údaje, jak o svém věku, tak o místě, odkud pocházela. Pro současného člověka je to možná překvapivé, ale taková byla dobová realita. Připomínám, že nedávno se dokonce objevila mylná zpráva, že tato žena byla negramotná. Nakonec se ovšem ukázalo, že šlo o její stejnojmennou budoucí švagrovou.[34]

Víme, že jeden ze svědků sňatku se jmenoval Josef Steidler. Jednalo se o muže, který byl v dlouholetých přátelských vztazích s Johannem Panklem. Narodil se v roce 1789 ve Svobodě nad Úpou. Vyučil se kovářskému řemeslu, s nímž byla spojována i znalost léčení koní. I proto ono neobvyklé spojení – kovář a zvěrolékař. Jak s první manželkou Rozalií, tak s druhou Vilemínou byli svědky při křtech Panklových dětí. Josef Steidler byl také svědkem na svatbě Barbary Panklové a Josefa Němce. A také on, nebo jeho druhá manželka, byli kmotry při křtu tří Němcových dětí – Hynka, Karla a Theodory.[35]

J. Steidler byl velmi schopný člověk, který provozoval hostinec, a dokonce se pokoušel pěstovat vinnou révu. Lze předpokládat, že právě v jeho vinárně se mohl Johann Pankel seznámit s budoucím chvalkovickým správcem Augustem Hochem a písařem z maloskalského dvora Ludvíkem Drahozalem. Ten se narodil v roce 1794 v Humpolci a s J. Panklem jej spojovala nejspíše jejich láska ke koním. L. Drahozal byl kmotrem pěti Panklových potomků narozených mezi roky 1821 a 1827 v Ratibořicích. V roce 1827 odešel na Moravu, kde zakotvil na panství Višňová u Moravského Krumlova jako purkrabí a posléze hospodářský ředitel.[36]

---

34 Jan Škoda, Nečekaný objev na alserské faře aneb Naše největší spisovatelka dcerou negramotné matky, in: Rodným krajem 14, 2014, s. 28–31.

35 Podle zjištění M. Krejčiříka, Příběh, rkp.

36 Podle zjištění M. Krejčiříka, Příběh, rkp.

3. KAPITOLA

Manželé Panklovi v letech 1820–1845

Manželství Terezie a Johanna Panklových bylo velmi bohaté na potomky. Paní Terezie Panklová porodila v letech 1817–1840 celkem 14 dětí. Z nich pouze necelá polovina se dožila dospělosti a nejspíše pouze dvě, Marie Terezie a Adelheid II, přežily svoji matku.

Děti manželů Panklových:

– Franz Xaver (1. prosince 1817 – 21. února 1820)
1. Barbara „Betty“ (4. února 1820 – 21. ledna 1862)
2. Jan Josef (19. června 1821–1849)[1]
3. Johana (10. srpna 1823 – 1. dubna 1824)
4. Ferdinand Ludvík (2. dubna 1824 – 2. července 1826)
5. Josef Ludvík (13. listopadu 1824 – ?)
6. August Pavel (7. října 1827 – 7. března 1828)
7. Konstancie (27. února 1829 – 28. června 1836)
8. Marie Terezie (8. srpna 1830 – prosinec 1888)
9. Augustin (10. června 1832 – 8. prosince 1834)
10. Adelheid (10. listopadu 1833 – 24. listopadu 1834)
11. Adelheid II (11. května 1835–1888)
12. Gustav (21. března 1837 – ?)
13. Otto Vilém (11. prosince 1840 – ?[2])

Kdo by neznal toto místo, které mnohým z nás evokuje hlavně různé momenty z Babičky? Pokusme se ale blíže seznámit s tím, jak to bylo s tímto domkem doopravdy. Podle dřívějších představ se měla budova bělidla nacházet uvnitř zámeckého parku. Bylo to však poněkud nelogické, neboť obvykle se vybělené kusy plátna sušily na okolních lukách na slunci, a to si v zámeckém parku určeném k docela jiným účelům lze jen těžko představit… Ale nejdříve si odpovězme na otázku, oč se tu vlastně jednalo. Šlo o jednoduché zařízení, které sloužilo k bělení plátna, tedy k úpravě jeho přírodní podoby po utkání. Nacházíme je v řadě oblastí českých zemí, kde bylo rozvinuto plátenictví. Dodávám jen, že dnešní tzv. Staré bělidlo nemá nic společného s předky Boženy Němcové. Jedná se jen o jakousi imitaci tohoto le-

1 Zahynul v roce 1849 v Itálii, snad sebevražda.
2 Jako voják se stal nezvěstným; snad dezertoval a zemřel v Americe.

gendárního místa, která pomáhá evokovat někdejší situaci v této oblasti tak, jak je v umělecké licenci velké spisovatelky zachycena v jejím díle.

Podle indikační skici v tzv. Stabilním katastru z roku 1840 je patrné, že bělidlo, které bylo zbořeno okolo roku 1830, bylo nahrazeno malou stavbou zděné prádelny. Původní situaci však zachycuje plán Ratibořic z roku 1799 od Franze Bignera.

A jaké bylo zdejší obydlí Panklových? Byl to opět hrabě Schulenburg, kdo vybral mladé rodině bydlení. „Za jejich bydliště a současně pracoviště nové pradleny určil bývalý objekt bělidla, jehož zbourání, před několika léty nařízené vévodkyní, se tehdy odložilo na neurčito."[3] Šlo o „prostornou, dlouhou chalupu, zčásti zděnou, zčásti dřevěnou".[4]

Jednalo se o vhodné spojení bydlení a pracoviště, neboť budova ležela poblíž vodního náhonu. Rekonstrukce odborníka na stavitelství Mojmíra Krejčiříka odhalila podobu budovy, kde strávila první roky svého života pozdější spisovatelka Božena Němcová. Byla to přízemní budova s vysokou polovalbovou střechou, krytou šindelem, dlouhá přibližně 25 metrů. Uprostřed ji dělila příčná chodba na dvě části: na levé straně se nacházela někdejší bělicí místnost s přívodem vody a ohništěm – vlastní prádelna Terezie Panklové. Vpravo se vstupovalo do prostorné světnice osvětlené čtyřmi okny, která představovala pro mladou rodinu vlastní obytný prostor: pokoj, jídelnu i ložnici. Stávala zde kachlová pec se sporákem, obdélný stůl a tři lavice, čtvrtá se nacházela u pece. Součástí „úřední" výbavy světnice byly ještě nástěnné hodiny a police na nádobí. Další vybavení bytu bylo majetkem Panklových: kolébka a postel rodičů. Se světnicí sousedila kuchyně a dvě komory. Menší s jedním oknem sloužila k ukládání potravin, nádobí či domácího nářadí. Ve větší komoře byla dvě okna a sloužila jako druhá obytná místnost. Součástí stavení byl i sklep. Stejně jako předchozí nájemci směli Panklovi chovat v přilehlém chlévě krávu.

Někdejší bělidlo se nacházelo v blízkosti zámeckého parku; zde byla branka v plotě pro snadnější přístup jak k zámku, tak do panského dvora.

* * *

Sledujeme-li dvacátá léta 19. století a aktivity obou manželů, není dokladů mnoho. Terezie Panklová vykonávala své zaměstnání zodpovědně, našla si i služebnou (Dienstmädchen), jak dokládá zpráva z června roku 1821.[5] Jistě by bylo důležité vědět, jak mladá paní Panklová zvládala všechny své aktivity. Její práci si ovšem nelze představovat tak, že stála každodenně u necek a prala a prala. Spíše šlo o organizování práce tak, aby bylo vždy k dispozici čisté prádlo, jednalo se opravdu o „dohled" („die Aufsicht über die obrigkeitliche Wäsche").[6] V tomto ohledu si zjevně vedla mladá žena velmi dobře. V listopadu 1823 jí byla zvýšena naturální

3 M. Krejčiřík, Příběh, rkp.

4 Tak Karel Pleskač, Ratibořická idyla, Česká Skalice 1920, s. 11–12.

5 Vs Náchod, sign. 2426.

6 Vs Náchod, sign. 1071 (Vídeň 10. února 1827).

složka její mzdy.[7] Podle nařízení z 15. listopadu jí byly přidány 4 měřice žita (7 kg), 50 liber (25 kg) másla, 50 liber (25 kg) sýra a 20 liber (10 kg) soli. Služebná, která fyzicky prala prádlo, dostala v témže roce 50 zl.

Vedle uvedené pracovní činnosti musela Terezie Panklová pečovat o děti. Jen ve dvacátých letech se jí narodilo sedm dětí, přičemž kočí Pankel trávil dlouhé měsíce mimo domov. Nelze říci, jaký měla tato skutečnost vliv na jejich manželský život.

Jistým zpestřením každodenní rutiny mohl být bál v České Skalici, který se konal 14. února 1821.[8] Je tu k dispozici zajímavý dokument, který ukazuje schopnost mladé T. Panklové začlenit se do nové společnosti, která ji jak v České Skalici, tak v Ratibořicích obklopovala. Mezi třicítkou osob, které se podepsaly na pozvánku na toto „masopustní veselí", nacházíme pouze dvě ženy: jistou paní Černou (Cerna) a „Téresii Pankeln". V pořadí podepsaných je paní Terezie na předposledním místě. Je přitom poněkud otevřenou otázkou, zda tento výčet účastníků, resp. podepsaných osob lze považovat za místní „elitu". Posuďte sami. Najdeme zde správce Augusta Hocha, kováře a zvěrolékaře S. Steidlera, měšťana a kupce F. Konvalinku, kaplana V. Víta, panského zahradníka v Ratibořicích J. Taylora, stavebního správce A. Holsteina, písaře purkrabského úřadu L. Drahozala, skalického šafáře J. Sochora, ratibořického myslivce J. Sedláčka…

Bylo správně upozorněno, že není jisté, zda se Terezie Panklová této akce skutečně zúčastnila. Její manžel byl, jako obyčejně, na cestách a sama se nacházela v šestém měsíci těhotenství.[9] Zajímavé jsou i další společenské aktivity, nacházíme ji mezi kmotry syna ratibořického ponocného Jana Hejny.

Mladá manželka dostala rovněž povolení, aby si mohla na čas pozvat k sobě své dva bratry – Karla Kašpara (nar. 1794) a Josefa Antonína (nar. 1801) – a také matku Magdalénu Novotnou s dcerou Johanou (nar. 1803). Stalo se tak nejspíše již před rokem 1823, protože museli být nějakou dobu považováni za poddané náchodského panství. A to proto, že Josef Antonín dostal počátkem července 1823 povolení náchodské vrchnosti opustit na rok Ratibořice a odejít do Prahy a starší Karel Kašpar dostal na konci roku 1824 povolení oženit se s Marií Wernerovou ze vsi Rozkoš. Sama legendární babička, Magdaléna Novotná, je zde bezpečně doložena v letech 1825 a 1826, jak je uvedeno při křtech Panklových dětí. Jejich matka Terezie je zde zapsána jako dcera „Magdaleny, rozené po zemřelém Janu Čudovi, tesaři z Dobrušky".[10]

Ve dvacátých letech tedy Magdaléna Novotná pobývala ve stále se zvětšující domácnosti své dcery. O vzájemném vztahu těchto povahově rozdílných žen byl vysloven nejeden soud, ba odsudek. Na jedné straně byly vynášeny kvality „babičky", na druhé akcentována negativa její dcery. Je zajímavé, že posléze byl hledán jistý chlad rovněž mezi Terezií Panklovou a její nejstarší dcerou Barbarou.[11] Vím,

7 Vs Náchod, bez sign. (Náchod, 15. listopadu 1823).

8 (Ed.) Miloslav Novotný, Život Boženy Němcové I, Praha 1951, s. 19–20 (dále cit. ŽBN).

9 M. Krejčiřík, Příběh, rkp.

10 Tamtéž.

11 Srv. H. Sobková, Nové úvahy, s. 83sq.

že to vše jsou jen dohady a zdánlivě logické soudy. Jisté je, že Magdaléna Novotná opustila dceru i její početnou rodinu v roce 1830, přestože měla úzký vztah ke své nejstarší vnučce. Bylo tomu ale opravdu tak? Není to rovněž jistý mýtus, který tak trochu vnesla do povědomí sama velká spisovatelka?

Je možné, že se tu spojily dvě okolnosti: jednak se mohlo jednat o neshody mezi matkou a její dcerou, které pocházely z velmi rozdílných povah obou žen, jednak by mohlo padat na váhu i to, že se Panklovi přestěhovali do menšího bytu. Kromě této dosti početné rodiny v něm pobývala ještě M. Novotná se svou dcerou Johanou. Jednalo se tedy o čtyři dospělé a čtyři děti. A jistě tam nechyběla ani služka, protože takovou pomocnici v domácnosti musela Panklovic rodina vzhledem ke svému statusu mít. V roce 1828 takovou byla služebnou Antonie Rýdlová, dcera šonovského šafáře.

Snad v souhrnu všech těchto okolností, ne právě příznivých, volila M. Novotná cestu vlastně do neznáma, když se nakonec odstěhovala do pro ni zcela cizího prostředí hlučného expandujícího velkoměsta – hlavního města monarchie Vídně, kde také posléze zemřela. Popravdě řečeno, jde o poměrně zvláštní „strategii" stárnoucí ženy, která prožila většinu života na venkově, aby se na jeho sklonku odstěhovala do docela jiného prostředí. Možná neměla jinou možnost, kdo ví…

* * *

V roce 1827 se Panklova rodina přestěhovala do bytu v ratibořickém panském dvoře. Byl tak naplněn dávný příkaz vévodkyně k zbourání někdejšího bělidla. Důvodem byl především nemálo zchátralý stav tohoto objektu.

Panklovým přidělil hrabě Schulenburg nové bydliště dekretem odeslaným 10. února 1827 z Vídně náchodskému vrchnímu úřadu: „Shledal jsem přiměřené mému zájmu pověřit manželku penzionovaného nadlesního Pohla dozorem nad praním vrchnostenského prádla a mému kočímu Panklovi *přikázat byt v ratibořickém hospodářském dvoře, totiž v téže budově, kde předešle bydlel kočí Christian. Protože mám plnou příčinu být se službami* Pankla jako kočího zcela spokojen, tentýž však se svou ženou a dětmi ze své mzdy kočího se nemůže uživit, svoluji, aby mohl pobírat plat v hotovosti a deputát, jak je stanoveno v příloze."[12]

Hrabě Schulenburg povolil navýšení Panklova platu na 150 zl. ročně. Posléze dostal ještě dalších 50 zl. a rovněž naturální požitky.[13] Jednalo se o zvýšení deputátu v obilí a navíc 38 liber (19 kg) másla a sýra, 35 liber (17,5 kg) soli, 2 kopy zelí, 2 kopy řepy, 3 měřice brambor, celkem 6 sáhů měkkého a tvrdého dříví (18 m^3) a 30 strychů (21 q) černého uhlí.

To ale nebyla jediná změna v životě rodiny Panklovy. V roce 1827 skončila tehdy třicetiletá T. Panklová s prací zámecké pradleny. Dozorkyní nad praním prádla byla totiž tehdy jmenována Julie Pohlová. Panklové se sice snížil plat, ale získala novou pracovní pozici: začala vařit pro služebnictvo, zejména cizích vrchností,

12 Překlad M. Krejčiřík, Příběh, rkp.

13 Vs Náchod, sine sign.

které dočasně pobývaly v Ratibořicích. Novým působištěm Terezie Panklové byla kuchyně v přízemí hlavní budovy ratibořického dvora, v tzv. Kavalierhausu.

Popis nového bytu rodiny Panklovy pochází z roku 1912. Jak tedy vypadalo toto nové bydlení? „Hned za skleníkem, jen několik kroků od něho a od příbytku panského zahradníka, vidíme v přízemku hospodářského dvora jedno okno do zahrady, zakryté v létě skoro úplně křovím. Je to okno, v němž bydlila rodina Panklova. Projdeme vrátky na malý, ze všech stran zavřený dvorek, ležící hluboko pod úrovní velkého nádvoří, na něž se vystupuje ze dvorku po 28 kamenných schodech podle zadního traktu dvora. V přízemí jednopatrové budovy dvorské spatřujeme před sebou dvě okna, uprostřed dveře. Vejdeme jimi a ocitneme se na dlouhé úzké chodbě, z níž vedou vlevo dveře do nevelké klenuté světnice, vpravo naproti druhé do komory. Na konci chodby klene se komora, kdysi kuchyně. Je to obydlí nevelké, málo vlídné a neútulné a četná rodina Panklova žila ve skrovných prostorách jeho jistě dosti stísněna. Ale zůstalo jí už trvale příbytkem po celou následující dobu jejího pobytu v Ratibořicích až do dubna roku 1845, kdy se manželé Panklovi *s dětmi odstěhovali do Zaháně*.“[14]

Kdo alespoň nahlédl, jako autor těchto řádků, do prostor někdejšího bytu dvou pracovitých panských služebníků, skoro se musí divit. Oblíbený kočí a jeho manželka, pracující dlouhou dobu pro zámecké pány, a přesto jim bylo určeno takovéto dosti nedůstojné bydlení… O tom by se měl na vlastní oči přesvědčit každý, kdo uvažuje o těsných vztazích těchto prostých osob a vysoké šlechty. Ta obrovská sociální přehrada je tu na první pohled docela jasně patrná. Do míst, kde Panklovi strávili čtvrtstoletí společného života, se již nikdy nevrátili.

Byt, který byl od roku 1811 veden jako byt panského chmelaře, se skládal z chodby, světnice, kuchyně a komory. Nacházel se v suterénu, pod jehož okny se původně rozkládala okrasná růžová zahrada. Je možné, že v současné době pohlížíme na tento byt příliš přísně, neboť je známo, že bydlení panských zaměstnanců bývalo velmi skromné a z dnešního pohledu jen málo vyhovující. Podle někdejších kritérií a zvyklostí se ani v tomto případě nejednalo o nějaké podřadné bydlení, ale o „běžný standard“. Vždyť v hlavní dvorské budově se tísnily i dvě rodiny v jedné světnici a kuchyně tu byla společná pro několik bytů.[15]

Ještě jedna změna čekala početnou Panklovu rodinu. Zatímco na někdejším bělidle bydleli osamoceně, v bytě pod ratejnou se ocitli takříkajíc uprostřed pilné práce v panském dvoře. Jejich sousedy se stali šafář a jeho rodina, kteří podléhali správci dvora. K jeho podřízeným patřil i tzv. polní mistr, který bydlel v hlavní budově dvora stejně jako správce. Šafář řídil práci řady čeledínů, kteří se starali

14 Karel Pleskač, Ratibořické kapitoly, in: (ed.) Václav Černý, Božena Němcová. Sborník statí o jejím životě a díle 1820–1862, Praha 1912, s. 59–60.

15 Každý, kdo dnes navštíví zámek Ratibořice, Babiččino údolí a jiné tamější památky, musí být šokován, v jakém stavu se nachází nejen rozlehlý panský dvůr a samotná ratejna. To, co zbývá z někdejšího bytu rodiny Panklovy, skýtá nesmírně smutný obraz. Po nejednou v dobové literatuře zmiňovaných 28 schodech již není ani památky. Tento stav se jaksi vůbec nehodí do stále pěstovaného (nejen lokálně) kultu velké spisovatelky. Mohl jsem se o tom přesvědčit 5. prosince 2024 při osobní návštěvě těchto památných míst.

o kravín, přiváželi krmivo pro krávy, odváželi hnůj, případně močůvku, pracovali s koňskými potahy. Dále tu působil tzv. poklasný, který měl na starosti obilí, a to od jeho vymlácení až po uložení. Byla tu také dobová „ochranka", tedy mušketýři a ponocní, a to jsem ještě nevyčerpal všechny osoby, které provoz tohoto panského dvora zaměstnával.

Vztahy mezi těmito lidmi lze do jisté míry postihnout v matrice, kde je možné alespoň zčásti poznat, jak fungovaly neformální vztahy mezi nimi. Zde bylo preferované například kmotrovství z řad osob vyššího sociálního postavení, než byla rodina dítěte. V těchto souvislostech je patrná poměrně řídká účast pána a paní Panklových mezi kmotry. U pána je to pochopitelné, neboť trávil mnoho času mimo domov. Ale v případě T. Panklové ojedinělý (výše uvedený) případ kmotrovství přece jen odráží její vztah ke svému okolí (i naopak).

* * *

Když přehlížím společnost, ve které se Terezie Panklová pohybovala, jak ve Vídni, tak za jejich působení poblíž ratibořického zámku, nenacházím žádné kontakty s aristokracií. Pochopitelně nemám na mysli pracovní záležitosti, to bylo pro Johanna Pankla i jeho manželku nezbytné. Ale zdá se být zcela jednoznačné, že jakákoli sociální interakce se šlechtou – tolik chtěná, tolik předpokládaná, tolik jim podsouvaná – zůstává pouze ve fantazii některých autorů.

Ale ono nešlo jen o vazby a vztahy takříkajíc vertikální. Když otevřeme znamenitou edici korespondence Boženy Němcové a budeme pátrat po její komunikaci s vlastní matkou, můžeme být nemálo překvapeni. Od roku 1837, kdy mladičká nevěsta opustila svoji původní rodinu, až do konce jejího života v lednu 1862 bychom mohli Boženiny dopisy spočítat na prstech jedné ruky… Nevěříte? Opravdu je to tak. Vlastně by nám stačily prsty dva… Podívejme se na jeden z těchto dvou dopisů. Spisovatelka jej napsala 6. května 1856, německy. Své mamince vykala. Podepsala se „Vaše Betty (Ihre Betty)". A její řádky vznikly v podstatě proto, že měla obavu o svého syna Karla, který se dlouho neozýval ze Zaháně. V textu středně dlouhého listu nacházíme i tyto věty: „Beztoho jsem se narodila už k neštěstí a žádné přání, žádná radost se mi nemůže splnit nezkalená – splní-li se vůbec, což se zřídkakdy stává. Připadá mi to, jako by se nade mnou vznášel mrak, černý a těžký jako noc, a srážel mě stále víc a víc dolů, až mě úplně udusí, – skrze tuto noc nevidím jedinou hvězdu, která by mně přátelsky zářila."[16]

Byla tato výrazně pesimistická slova určena pro pisatelčinu matku, nebo se jednalo o jakési ohlédnutí za vlastním nepříliš radostným životem posledních let? To je dilema, které nelze řešit jinak než vyslovením nějaké hypotézy… Budiž mi dovoleno se k tomuto nevyjádřit. Domnívám se, že ona slova nebyla myšlena jako jistá výčitka Terezii Panklové. Slova Boženy Němcové vycházela primárně z obavy o aktuální osud jejího ještě ne sedmnáctiletého syna Karla. Nicméně spisovatelčina sebereflexe tu vyzařuje z každé řádky…

16 Korespondence II, č. 266, s. 221–222; srv. tamtéž, č. 279, s. 254–255, na stejné téma, tentokrát se týkající Boženina syna Karla.

S touto korespondenční nouzí se dosti těsně pojí i jakási nedostatečnost osobního styku. Božena po sňatku s Josefem Němcem navštívila svoji matku a své sourozence jen dvakrát, a to v Ratibořicích v roce 1844,[17] podruhé mělo jít o návštěvu již v Zaháni. Došlo k ní na podzim roku 1848.[18] Snad měla B. Němcová v plánu navštívit i B. Čelakovskou ve Vratislavi. To se ovšem neuskutečnilo, patrně také pro neklid, který přinesl právě rok 1848, ač vzdálenost obou měst byla jen okolo 160 km. Navíc v červnu roku 1850 zemřel Boženin otec Johann Pankel.

V roce 1857 byla Terezie Panklová propuštěna ze služby u D. Talleyrandové. Božena Němcová o tom napsala svému manželovi v prosinci roku 1857 toto: „Babička že je propuštěna z dohledu na prádlo a že má jen 8 tolarů podpory z milosti (Gnadengehalt) a v zámku nezůstává. Proč, mi nepíše, jen že to je závist lidu, osočování a že se to týká nejvíce dětí. Špatně prý babička vyhlíží a Aida (Adéla) také stůně… Pánbůh tedy sám ví, co se to tam děje: ta zámecká spřež je samá intriga, není to žádný div, že matku vyštvali…“[19] Toto by si měli všichni ti, kteří tak horují o tom, že tato žena byla v těsných kontaktech se svými šlechtickými chlebodárci, povinně přečíst nejméně třikrát…

Co může být argumentem pro to, že stará paní už nebyla dosti vhodná ani pro praní aristokratického prádla, nevím. Ale vím, že na to doplatil i mladý Boženin syn Karel, který si propříště musel nechávat prát na vlastní náklady. Terezie Panklová se odstěhovala ze zámku do skromného a laciného bytu kdesi na okraji Zaháně a dále se živila tím, co dělala celý život: prala prádlo, v tomto případě již jen pro nahodilé, občasné zákazníky.

Boženina mladší sestra Adéla (Adelheid) žádala sestru v únoru roku 1858, aby si vzala matku k sobě do Prahy. Paní spisovatelka své nejmilejší sestře odpověděla 26. února, že nemůže – pro vlastní nouzi a potřebnost – matku k sobě vzít: „Jak mě to trápí, že nemohu matce pomoci, to vím já nejlépe, ale kdo může za neštěstí, naše rodina je věru nešťastná.“[20] Stará žena dožila v Zaháni až do konce svých dnů v roce 1863, zemřela 4. prosince toho roku.

Tímto okamžikem jako by se osudy námi sledovaných osob uzavřely. Zdánlivě ano. Ale zůstávají nevyřčeny ještě některé skutečnosti, které je nezbytné zmínit. Patří mezi ně vztahy v rámci Panklovy rodiny. „Smutné jsou poměry, jež vládnou v naší rodině, nikdo nemůže říci: ‚Já jsem šťastný!‘ a přece mezi námi není žádné zlé srdce.“ Takto si povzdechla Božena Němcová v listu sestře Adéle Panklové z listopadu 1856.[21] Upřímně řečeno, když přehlížíme vztahy mezi členy Panklovy rodiny, může nás mnohé překvapit. Je až nápadné, jak řídká byla korespondence mezi jednotlivými osobami. O dopisování mezi Terezií Panklovou a její nejstarší dcerou již víme. Podobně tomu bylo i s dopisy mezi Boženou a Adélou (nar. 1835) a Marií (nar. 1830). Mohlo to být i tím, že byly podstatně mladší než jejich prvorozená

17 V. Tille, Božena Němcová, Praha 1947, s. 53–61.

18 Korespondence I, s. 105–106 (Němcová Čelakovské 28. října 1848).

19 Korespondence III, č. 399, s. 224 (text je mírně upraven).

20 Korespondence III, s. 432, s. 297 (překlad z němčiny).

21 Korespondence II, s. 318.

sestra. Možná také hrálo roli, že Marie se provdala za Francouze Micheneta a žili spolu v Prusku, manželství bylo bezdětné. Adéla se posléze také „provdala za obchodníka do Berlína. Vedlo se jí špatně. Často žádala svou sestru Marii o podporu, která jen spoře jí byla udělená.“[22]

Snad ještě významnější byl fakt, že žily trvale mimo Čechy a paní Božena s nimi musela korespondovat, stejně jako s vlastními rodiči, pouze německy. Je patrné, že žily ve velmi odlišných prostředích své zcela rozdílné životy a necítily – odhaduji – potřebu komunikace. A to muselo být jasné i takové milovnici psaní dopisů, jejich odesílání, právě tak jako přijímání, jakou byla Božena Němcová.

22 MBN, i.č. 461 (T. Němcová V. Vávrovi 2. ledna 1912).

4. KAPITOLA

Dětství a školní léta Barbary „Betty“ Panklové

Barbara Panklová byla pokřtěna ve Vídni 5. února 1820. V časném létě toho roku se matka Terezie Novotná s kojencem přestěhovala do Čech, do Ratibořic, kde se ve stejném roce provdala za Johanna Pankla. V jakém vlastně vyrůstala prostředí? Jak se u Panklů doma mluvilo? Jaké měla rodina společenské kontakty? Jaká byla Barbařina školní docházka? To jsou hlavní otázky, na které se pokusím v této partii odpovědět.

V rodině Panklových se mluvilo převážně německy. Bylo to přirozené již proto, že Barbařin otec Johann byl, jak víme, rakouský Němec a její matka měla za sebou několikaletou službu ve Vídni. Hovořili rakouským dialektem, jak zjistili jazykovědci na základě německy psané spisovatelčiny korespondence. Panklovic děti si musely záhy osvojit rovněž češtinu, aby se domluvily se svými vrstevníky či kamarády z Ratibořic, České Skalice a okolních obcí. Česká byla rovněž výuka v nižší třídě skalické školy, posléze byla výuka vedena v německém jazyce. Babička Novotná si povídala s malou Barunkou vždy česky, jak si po letech vzpomněla spisovatelka: „Já také více po německu vychována byla a jedině moje babička, taková upřímná Staročeška … ta napomínávala mne k lásce k vlasti, povídávala děje z historie české, nejraději o Libuši a Přemyslovi, … a hleděla vždy zošklivit mi němčinu. Dokud jsem byla malá, poslouchala jsem ji, ale jak jsem dorůstala, odpírala jsem se proti tomuto brojení na němčinu, zastávala jsem se jí, neboť jsem velké zalíbení nacházela v knihách německých a to české čtení a ta řeč zdály se mi tuze sprosté. Mluvila jsem sice více a lépe česky než německy, ale ta němčina se mi přece lépe líbila.“[1] Německé bylo také dopisování B. Němcové se svou matkou i sourozenci.

Povinnost navštěvovat školu byla Marií Terezií stanovena pro děti od šesti do dvanácti let. Obecná škola měla být zřízena všude tam, kde se v okruhu vymezeném půlhodinou cesty nacházelo sto dětí školou povinných. V jedné místnosti nemělo být více než osmdesát dětí a výuka ve škole měla být svěřena tolika učitelům, kolik bylo ve škole tříd. Ne vždy, zvláště v menších obcích, se však tyto normy dodržovaly. Stále existoval systém škol v podstatě trojího druhu. Nejníže stály školy triviální (farní nebo filiální), zřizované na venkově i ve městech. Na venkovských školách se vyučovali žáci obou pohlaví společně, kdežto ve městech odděleně. Učilo se zde náboženství a trivium – čtení, psaní a počítání. Reálie byly prakticky vyloučeny.

1 Korespondence I, s. 169–170. Dopis Veronice Vrbíkové z 22. ledna 1851.

Předpisy určovaly učitelům pěstovat zejména paměť žáků a předávat jim představy pouze o základních věcech, nutných pro jejich budoucí život. Ve výše stojících tříletých školách hlavních se vyučovaly předměty z triviálních škol a výuku doplňovala němčina a základy latiny. Doplňkem tříleté školní docházky se stávala čtvrtá třída, kde byly vyučovány prvky ze stavitelství, rýsování, geometrie, zeměpisu, přírodopisu a dějepisu.[2]

Bystré děvčátko velmi záhy „přivonělo" ke vzdělání.[3] Když totiž 11. září 1826 přivezl Johann Pankel Barbaru do školy v České Skalici, bylo následně uvedeno ve školní matrice, že dívka uměla již „slabikovat a trochu psát", což se obvykle přikládá předchozí domácí výuce. Ostatně to zaznamenala sama spisovatelka v povídce Pan učitel:[4] „Když mi byly čtyry léta, přinesla mi matka z jarmarku tabulku, na níž byl lístek potištěný černými literkami; nad nimi byl vymalovaný červený kohoutek. ‚Tu máš tabulku, když si pamatuješ písničky, můžeš si pamatovat i písmenka,' pravila mi matka." Ovšem i v nejstarším životopise spisovatelky můžeme číst: „Nabyvši již doma prvního vzdělání svého, odebrala se sedmiletá do školy ve Skalici."[5] Domácí vzdělávání v Ratibořicích nebylo v té době ničím výjimečným, jak dokládají skalické školní knihy. Jsou zde také uváděni někteří domácí učitelé. Ve spojení s nejstarším dítětem Panklovic rodiny byl tím nejpravděpodobnějším ratibořický hospodářský písař František Prokeš, který ve dvacátých letech učil děti některých panských zaměstnanců. V roce 1824 si na něj stěžoval skalický učitel Augustin Šmíd, jemuž totiž onou pokoutní aktivitou utíkaly peníze, které neplatili rodiče za své žáky ve škole, protože ve vrchnostenské budově v Ratibořicích drží František Prokeš u ovčáka pokoutní školu. Podle zákona bylo pokoutní vyučování zakázáno. Ve školském zřízení z roku 1805 je přímo uvedeno: „I když je rodičům a poručníkům dovoleno dát děti vyučovat doma od zkušeného učitele, nikdo nesmí bez dovolení úřadů shromáždit děti z více rodin a nechat je společně vyučovat. Taková osoba je považována za pokoutního učitele, kterého musí místní vrchnost po obdrženém udání předvolat, a potrestat jej pokutou…"[6] Je zajímavé, že zmínka o potrestání byla obsažena už v podobném zákazu z roku 1783. Naznačuje to, že praxe „mimoškolního" vyučování byla opravdu dlouhodobá. Zmíněný F. Prokeš ovšem získal již v roce 1815 kvalifikaci učitelského pomocníka a se souhlasem vrchnosti mohl působit jako domácí učitel.[7] Tento muž se posléze vydal na řádnou učitelskou dráhu.

---

2 Přehledně Simona Kopecká, Proměna učitele venkovské školy, Olomouc 2017, diplomová práce.

3 Ve zpracování této kapitoly se opírám zejména o práce Mojmíra Krejčiříka, které bezpečně analyzují poněkud komplikované školní prameny. Tento autor je navíc dostatečně kritický k nejrůznějším konstrukcím, které v souvislosti se školní docházkou Barbary Panklové vznikly; srv. M. Krejčiřík, Příspěvek, passim; týž, Příběh, rkp.

4 B. Němcová, Pan učitel, II. kap. Vzhledem k velkému množství vydání jednotlivých děl Boženy Němcové odkazuji při citacích z nich pouze na příslušnou kapitolu toho kterého díla.

5 Jan Erazim Sojka, Naši mužové, Praha 1953 (2. vyd.), s. 266–267. I zde se tedy pracuje s tím, že se B. Němcová narodila v roce 1820.

6 Politische Verfassung, s. 159.

7 Tamtéž.

Učitelský pomocník Augustin Purm zapisoval děti, které nastoupily do první třídy. Tak tomu bylo i v roce 1826. Z Ratibořic byli zapsáni Barbara Panklová a její bratr Jan, narozený v roce 1821. Ten ovšem navštěvoval školu zatím pouhých osm dnů. Dáli byli evidováni František Mencl, syn krejčího, a Johanka Menclová, dcera ratibořického správce bažantnice. Mencl vůbec do školy nenastoupil a spolu s Janem Panklem začal pravidelnou školní docházku teprve ve školním roce 1827/1828. I z tohoto malého vzorku je dobře patrné, že školní evidence nebyla striktně vázána na věk budoucího žáčka. Podle tehdejších směrnic měla totiž spádová školní střediska, tedy i Česká Skalice, připravit soupis školou povinných dětí i z přiškolených obcí a samot. „Tím nebylo řečeno, že tyto děti vždy nastoupily a do školy chodily."[8]

Provoz školy byl nemálo narušen tím, že dosavadní ředitel August Šmíd, který vykonával tento úřad po dvě desetiletí, 18. března 1826 zemřel. Jeho funkci dočasně zastával mladý učitelský pomocník Purm. A trvalo nějakou dobu, než byl vybrán nový ředitel školy. Bylo totiž několik zájemců a zjevně o tom probíhala určitá jednání. Ředitelem se nakonec stal Viktorin Kejzlar. Ten byl sice jmenován již 4. dubna 1826, ale trvalo nějaký čas, než se ujal úřadu. A. Purm byl přeložen do Studnice a na jeho místo přišel mladičký učitelský pomocník Jan Smetana. Bylo mu teprve devatenáct let. Ten se stal učitelem Barbary Panklové.

Barbara navštěvovala školu do roku 1830, kdy ji v červenci úspěšně zakončila zkouškou.[9] Dívka navštěvovala školu ráda, dobře se učila a měla poměrně málo absencí. V roce 1829 byla zapsána do tzv. Zlaté knihy, jinak Knihy chvály pilných žáků. Když v roce 1859 pobývala naposledy v životě v České Skalici, školu navštívila. Tehdejšímu učiteli Josefu Kolískovi se ohlásila lístkem, kde stálo: „Bude-li možná, chci ještě odpoledne po školní hodině podívat se do těch světnic, kde jsem po tři léta sedávala."[10] A je tady další dílčí „časový" omyl velké spisovatelky! Ona přece chodila do skalické školy čtyři roky. Takovýchto omylů najdeme, jak už jsem uvedl, nemalé množství nejen u paní Boženy, ale i u jejího manžela.

Jak ale bylo možné, že Barbara Panklová ukončila povinnou školní docházku, stanovenou na šest let, za čtyři roky? Nestala se někde chyba? Ano, pravděpodobně ve školní dokumentaci. Vždyť u svazku „Matrika farní a městské školy Česko-skalické z let 1827/28–1847/48"[11] bylo přímo uvedeno „NB. Poslední ročníky v nepořádku"; ale ani ty dřívější na tom nebyly po stránce spolehlivosti výrazně lépe. U mladé Panklové to bylo způsobeno zřejmě i tím, že v době nástupu do školy nedisponovala rodným listem. Je to možná pochopitelné, neboť se narodila ve Vídni a rodiče v tu dobu o dokument nepožádali. Proč? Poněvadž jej zatím k žádnému úřednímu úkonu nepotřebovali. Při nástupu do školy byl tedy prostě uveden věk malé Barbary – 6 let a 7 měsíců, zaokrouhleně skoro sedm let, a další roky byly mechanicky připisovány. Pak došlo k jisté nepřesnosti, kdy bylo zapsáno místo

8 J. Polák, Dětství, s. 69.

9 Školní výkaz o docházce a prospěchu Barbary Panklové otiskl M. Novotný, ŽBN I, s. 33–37.

10 Korespondence IV, s. 120.

11 Muzeum Boženy Němcové, Česká Skalice, knihy, sign. M/3.

osmi let deset, a bylo to… Podle školních dokumentů bylo Barbaře v roce 1830 předepsaných 12 let, nikoli 10.

Z tohoto důvodu mohla tedy dívka školní docházku předčasně ukončit. Byla velmi dobrou žákyní, neboť ji učitel ohodnotil stupněm „velmi dobře" (dnes výborně). Byla nadaná a absolvovala předškolní přípravu, takže z tohoto pohledu se i čtyřletá docházka jeví jako dostatečná, a možná vzhledem k její pozdější literární činnosti až poněkud nečekaná.[12] Je také možné, že k tomu došlo proto, že rodiče nebyli s poměry ve skalické škole spokojeni.[13] Tato skutečnost stejně jako nepřesnosti v evidenci ovšem vyvolávala v posledních desetiletích mnohé otázky.[14]

Třeba takovou, zda bylo vůbec možné, že si učitelé nepovšimli zjevného rozdílu mezi skutečným a „papírovým" věkem Barbary Panklové. Mohlo to být i tím, že ve třídách seděli vedle sebe žáci různého stáří stejně jako rozličné tělesné konstituce. Sama naše hrdinka měla podle dobových svědectví urostlejší postavu.

Křestní list Barbary Panklové byl vyhotoven až 10. listopadu 1831 poté, co byl vydán oddací list jejích rodičů, o který musel českoskalický farář žádat alserský farní úřad. Tento dokument byl ovšem uložen na skalické faře a byl použit až v souvislosti s Barbařiným sňatkem.

Na staré škole ve Chvalkovicích najdeme pamětní desku s nápisem: „Stará škola, do které v letech 1830–1833 chodila BOŽENA NĚMCOVÁ, spisovatelka česká. V upomínku 50letého výročí jejího úmrtí věnuje v roce 1912 Čtenářsko-ochotnická jednota ve Chvalkovicích." Jde o tak trochu půvabný omyl, neboť budoucí spisovatelka do této školy s největší pravděpodobností nikdy nechodila.[15]

Obvykle se předpokládá, že Barbara Panklová po skončení školní docházky odešla na tři roky do nedalekých Chvalkovic, kde pobývala na tamním zámku u rodiny Hochovy. Tento pobyt se klade do let 1830–1833. V posledních letech byl sice poněkud zpochybňován, ale zásadní argumentace nebyla vyslovena.[16] Tu najde laskavý čtenář v další kapitole.

* * *

Jaká byla první léta malé Barbary? O tom nejsou žádné zprávy. Mladá rodina se rychle rozrůstala, do roku 1824 přibyli malé „Betty" hned čtyři sourozenci. Dva z nich však poměrně záhy zemřeli. Musíme si uvědomit, že jejich matka Terezie Panklová nepobývala na žádné mateřské dovolené, ale stále vykonávala svou funkci zámecké pradleny. Opakuji, že spočívala primárně v dohledu nad

12 Jediný sporný či nezodpovězený moment tématu představuje z mého pohledu skutečnost, že čtyřletou školní docházku akceptovali Barbařini rodiče.

13 Srv. B. Němcová, Pan učitel, c.d.

14 Odkazuji na tomto místě na výše uvedené studie H. Sobkové, J. Poláka, J. Šůly a dalších, kteří se pokoušeli interpretovat skalickou školní dokumentaci jako základní pramen pro stanovení věku pozdější spisovatelky. Jde ovšem o zásadní koncepční omyl, neboť se nejednalo o veřejné listiny, ale o pouhé dokumenty pro vnitřní potřebu školní správy.

15 Přehled názorů na toto téma podal J. Polák, Dětství, s. 73–76.

16 Naposledy M. Krejčiřík, Příspěvek, týž, Příběh, rkp.

tím, aby prádlo pro potřeby zámku bylo vždy čisté. K ruce měla alespoň jednu pomocnou sílu. Její manžel pobýval se svou rodinou pouze tehdy, když vrchnost byla na ratibořickém zámku.

Není pochyb o tom, že tato rodinná situace byla dosti komplikovaná a ulehčení podle všech indicií nepřinesl ani příchod Tereziiny matky Magdalény Novotné. Kdyby totiž byly vzájemné vztahy mezi matkou a dcerou harmonické, zřejmě by se M. Novotná neodstěhovala a neskončila by v (pro ni zcela cizím) velkoměstském prostředí.

Její nejstarší vnučka rychle rostla a zanedlouho byla zralá pro školní docházku. Kdy malá Barbara absolvovala „předškolní výchovu" a začala chodit do školy, není zcela jasné. Zachované prameny školní provenience jsou bohaté, ale dovolují různé výklady.[17] Ne, nebudu je zde rekapitulovat. Vyjdu z nám již známé a výše doložené skutečnosti, že Barbara Panklová se narodila v roce 1820. Školní docházka v jejím dětství začínala dožitím šestého roku dítěte. Trvala vždy od začátku září určitého roku do konce července roku následujícího. V týdnu byla rozložena tak, že se učilo v pondělí, úterý, ve středu, v pátek a v sobotu. Volno bylo ve čtvrtek, v neděli a ve dnech církevních svátků.[18]

Škola v České Skalici, dřevěná, zčásti roubená budova, měla dvě třídy, menší a větší. V menší (první) třídě se vyučovalo výhradně česky, ve vyšší (druhé) třídě převládala němčina. Úřední knihy školy byly vedeny výlučně německy, zachovaly se v dosti značné úplnosti dodnes. Do dvou třídních knih (nazývaných Fleisskatalogy) z let 1817–1827 a 1827–1837[19] se zapisovalo každodenně, do ostatních s jistým odstupem.[20] I to je závažné, právě tak jako fakt, že knihy obsahují spousty chybných údajů, které občas odrážely až jistou ledabylost jejich vedení.

Z této dokumentace plyne, že Barbara Panklová docházela do školy v České Skalici od září 1826 do konce července 1830. Z toho se někdy vyvozuje, že pozdější Boženě Němcové se dostalo pouze čtyř let triviální školy.[21] Tento fakt, zdánlivě pevný, pro někoho zarážející, lze poměrně jednoduše vysvětlit. Je známé, že Barbara se dostala ke vzdělání poněkud dříve, již v předškolním věku. Její matka se snažila zajistit své nejstarší dceři lepší vzdělání, než měla sama. V této souvislosti musím

17 Srv. H. Sobková, Nové úvahy, s. 70sq.; táž, Nová fakta o školní docházce Boženy Němcové, in: Česká literatura 37, 1989, s. 81sq.; J. Polák, Dětství, s. 66sq. s příznačným názvem „Záhady" školních katalogů a školních docházek; J. Šůla, Sedm úvah, s. 237sq.; P. Hnízdil, T. Daněk, Barunka Panklová, část 2; M. Krejčiřík, Příspěvek, s. 23sq.; Jan Škoda, Barunka Panklová: Na stopě podvodu anebo čtyři roky ve škole stačí, in: Panorama z přírody, historie a současnosti Orlických hor a podhůří, 22, 2014, s. 47–53.

18 Srv. Dekret Studijní dvorské komise ze 4. března 1814, in: Politische Verfassung der deutschen Schulen in den kaiserl. königl. deutschen Erbstaaten, Wien 1821, s. 136 sq. (5. vydání); srv. Otakar Kádner, Dějiny pedagogiky II, Praha 1923, s. 352–393.

19 Obě třídní knihy jsou uloženy v Muzeu Boženy Němcové, sign F/1, V1 a F/2, V2.

20 Autoři často pracují se „Sčetem žáků ku škole českoskalické patřících 1816–1868"! . Do této knihy se zapisovalo každoročně. Pokud jde o zápisy do školních matrik, ty nebyly prováděny průběžně, ale zpětně, což snižuje jejich věrohodnost.

21 Tak J. Škoda, Barunka Panklová, passim.

zmínit, že se vyskytla hypotéza, byť se nakonec nepotvrdila, že Terezie rozená Novotná byla v době narození své dcery ještě negramotná.[22]

Kdo ale čtyřletou dívku soukromě učil základům gramotnosti? Byl to již zmíněný František Prokeš, na něhož si pro „pokoutní vyučování" stěžoval skalický učitel Augustin Šmíd. Barbaře Panklové byly počátkem roku 1824 čtyři roky a Šmídova stížnost pocházela z měsíce května toho roku; můžeme tedy vyslovit předpoklad, že Prokeš tuto dívku mohl privátně učit. Zároveň najdeme ve školní dokumentaci několik dokladů, že některé děti prokazatelně školu nenavštěvovaly. Např. Marie Ludrová (nar. 1815) má v matrice skalické školy poznamenáno: „Nenavštěvovala školu, drží bez povolení domácího učitele."[23] Domácí výuka malé Barbary patrně započala v dubnu či květnu 1824, a když v únoru roku 1826 dovršila šestý rok života, byla poprvé zapsána do souhrnné úřední knihy, známé pod názvem „Sčet".

22 J. Škoda, Nečekaný objev, passim.

23 Podle M. Krejčiříka, Příspěvek, s. 29.

5. KAPITOLA
Chvalkovice, Chvalkovice

Psal se rok 1854 a Jan Erazim Sojka začal zvolna připravovat životopis v té době již slavné spisovatelky Boženy Němcové. Potřeboval k tomu některé její životopisné údaje. Obrátil se proto na ni s žádostí o vzpomínku. Spisovatelka jeho žádosti vyhověla a formou několika dopisů se vrátila do svého mládí. Hned dodávám, že v té době jí bylo pouhých 34 let.

A je pro ni snad symptomatické, že si vybrala dobu svého tříletého pobytu na poměrně nedalekém zámku Chvalkovice, vzdáleném od Ratibořic nějakých 7 km. Obecně se v literatuře předpokládá, že tuto anabázi podnikla mladá slečna Panklová bezprostředně po skončení školní docházky, tedy v letech 1830–1833. Zdá se to být logické a z pohledu životního běhu mladé dívky přirozené: v roce 1830 končí základní školní docházku, což je vhodná doba pro její další neformální vzdělávání v oblasti společenské. Pokusím se ukázat, že toto datum je příliš časné. Neodpovídá ani obsahu, ani formě vzpomínek paní Boženy. A zejména jde proti často opakované, ale ne docela pochopené formulaci v jednom z jejích listů z roku 1854. Opakuje ji dokonce dvakrát: „… když mi bylo dvanácte, třináct let… na tu dobu nejraději vzpomínám.“[1] O pár desítek řádků dál se k tomu ještě jednou vrací: „Tu dobu, nebylo mi ještě zcela třináct let, přišla jsem do Chvalkovic, městyse to as hodinu cesty od domova.“ Jde tu přece o jednoduchou matematiku: Němcová se narodila v roce 1820, třináct let jí tedy bylo v roce 1833. A dobře tomu navíc odpovídají docela sebevědomé obraty typu „… já byla jedinou, kterou miloval“, jež asi nelze předpokládat u dívky narozené v uvedeném roce, vždyť by jí v době, o které psala, bylo deset let a naznačená emoční výpověď by byla přece jen velmi, velmi předčasná…

Proč vlastně Chvalkovice? Proč byla mladá Barbara vyslána na vychování „do světa“, i když nedalekého? Tento přesun měl několik důvodů. Předně rodina Panklova se v této době dosti rozrostla a žila v poměrně stísněných podmínkách. Byl tu ale ještě jiný důvod. Rodiče, zřejmě zejména matka – otec Pankel byl stále na cestách –, se snažili nalézt pro svoji prvorozenou dceru lepší budoucnost, než byla ta její přítomnost. Zjevně nechtěla, aby Barbara celý život asistovala u špinavého prádla. Vždyť v této době bylo obvyklé, že děti nezřídka přebíraly způsob živobytí svých rodičů. A to si Terezie Panklová nepřála.

---

1 Korespondence II, s. 127, „na konci roku 1854, B. N. neznámému adresátovi“. Osobně se domnívám, že to byl dopis J. E. Sojkovi, nikoli H. Jurenkovi, jak se zhusta předpokládá, srv. H. Sobková či M. Krejčiřík. Podle názoru M. Charypara není J. E. Sojka adresátem dopisu.

Hrst dopisů z poloviny padesátých let 19. století odhaluje rovněž nejeden moment ze života mladé Barbary, její vztah k rodičům, k vrstevníkům a podobně. Vydejme se tímto směrem. Odkryla zde svůj vztah k rodičům, přesněji svých rodičů k ní jako mladé dívce, ale také to, jak se sama sobě s odstupem let jevila. V těchto listech lze nalézt onu formulaci o přísné matce, která posléze vstoupila do spisovatelčiných životopisů jako téměř doklad toho, že ji matka neměla ráda.[2] Hned dodávám, že toto tvrzení nebylo a není správné…

Uvedené listy Boženy Němcové z let 1854 a 1855 odrážejí „její touhu, ambici ukázat svoji výjimečnost. Asi jeden z nejvýznamnějších motivů jejího života a tvorby,"[3] jejíž hodnocení obsahuje i toto: „Nejen prožívá, ale dokáže skvěle emoce analyzovat u sebe i u druhých." A já k této charakteristice připojuji, že tyto listy ukazují nesporné spisovatelčino sebevědomí. Jsou patrně i klíčem k poznání duševního profilu Boženy Němcové v období, kdy její život ještě nebyl negativně ovlivňován zdravotními a interpersonálními obtížemi různého druhu.

Ale zpět k obsahu těchto důležitých odkazů na spisovatelčino mládí. Jak Božena Němcová viděla sama sebe s odstupem dvou dekád? „Ještě jsem se nestyděla vylézt před chlapci na strom, nebo když jsem šla ze školy vyzdvihnout sukně nad kolena a brodit se vodou, ani mi nepřekáželo sednout obkročmo na koně a projíždět se po louce … smát se, tancovat, ať to již bylo na mlatě, v ratejně nebo na louce, vše jedno, jen když jsem tancovala. Veselá jsem byla, skotačivá, na stromy, na koně, s chlapci se prát, honit – to byla moje radost. Ale byla jsem svéhlavá, nerada jsem povolila."[4] Ano, je známo, že skvěle tančila, což se výrazně projevilo v době, kdy jako mladá paní Němcová dokázala okouzlit jak pražský Žofín, tak bál v České Skalici.

Ale již předtím, v dopise Antonii Čelakovské z roku 1847, napsala: „Já posud ráda na svá mladá léta vzpomínám, a posud se musím smát, když vzpomenu na ty mnohé veselé kousky, které jsem co děvče vyvedla."[5] Ještě v roce 1856 pak píše Ivanu Helceletovi: „Tenkrát jsem byla velmi divá a nerozumná…"[6]

Obraťme pozornost k vlastní Panklovic rodině. Jak si Božena Němcová vybavila svůj tehdejší vztah k vlastní matce? „Matka přísná, k nám dětem málomluvná – vždy mi všecko zhurta poroučela a za vše hned trestala a za trest jsem ji měla vždy odprosit a poděkovat. To mi bylo něco hrozného a nikdy jsem to neudělala, kdyby mne byla utloukla. Mnohdy mne cit k tomu pudil, ale noha se z místa nehnula a ústa se neotevřela." Jistě, na první pohled dosti strohé až negativní hodnocení. Ale zdá se, že matka Panklová používala na svoji dceru, a možná nejen na ni, skutečně

2 Např. H. Sobková, Nové úvahy, s. 83sq.

3 Charakteristika psychologa Milana Jermáře, který pokračuje: „Pravděpodobně spíše svár mezi cílevědomostí, vůlí, pracovitostí, touhou naplnit své ambice, na druhé straně neustálý boj s nepochopením." Osobní rozhovory a mailová korespondence s autorem jaro 2025.

4 Korespondence II, s. 127.

5 Korespondence I, s. 57.

6 Korespondence II, s. 238, dopis Ivanu Helceletovi z 19. května 1856. A pokračuje: „…a kdybychom byli v jednom místě bydleli – byla bych sebe i tebe nešťastnými učinila, věř."

i tělesné tresty. „Ještě mi nebylo hanba, když mi matka před lidmi dala herdu do zad, že jsem spálila jíšku, aniž jsem si z toho co dělala…“[7]

Snad to vyniká i v kontextu s Barbařinou vzpomínkou na svého otce Johanna: „Otec mohl se mnou svést, co chtěl, když se na mne krásným svým modrým okem podíval a řekl: Jdi, Betty, učiň tak a tak! – Ani trest od něho mne tak nebolel – já ho ale také zasloužila, mimo jednou – pro tu hubičku.“[8] Pro hubičku? Otec Pankel totiž zjistil, že se jeho nejstarší dcera líbala s jistým mládencem, což se mu, s přihlédnutím k jejímu věku, jaksi nelíbilo. Ale dovedl ji také pořádně napomenout, a třeba i před přítomnými lidmi, případně odrostlejšími dětmi: „Ale stoupni si přece rovně, nestůj tak křivě a nevytahuj pořád nos nahoru, hloupá důro. To byla jeho oblíbená nadávka.“[9]

* * *

A ještě jednou: proč Chvalkovice? Tato volba měla z hlediska výchovy dospívající dívky několik důvodů, ale tím hlavním byl tamní úředník Hoch, dobrý přítel Barbařina otce Johanna Pankla, který ji přijal do své rodiny. Chvalkovice jsou půvabné hnízdo na protáhlém hřbetu mezi rybníkem a lesnatou strání. Nad rybníkem s malým ostrůvkem stojí na okraji příkrého žlebu starý zámek; v oprýskaných hradbách jsou malá dvířka, od nichž se klikatí v hustém roští příkré schody dolů po stráni až do olšoví na hrázi. Kolem rybníka jde pěšina vybíhající po druhé stráni mezi domky až na hřbet vypouklého úbočí, korunovaného kostelem s baňatou věží, farou a školou.

Z Ratibořic vede k Chvalkovicům cesta zpočátku lesnatým úbočím na vrch nad zámkem, pak po polích, lipovými alejemi, napříč přes silnici, přes rozlehlou náves vsi Větrníku a do lesa k pramínku zázračné vody a mariánské kapličce pod Větrníkem, odkud po lesnaté stráni se vystoupí na vrch k Miskolezům, a širokou kaštanovou alejí až do vrat hospodářských stavení. V pozadí dvora stíní stará lípa vchod do zámecké budovy.[10]

Zde pracoval a bydlel August Hoch se svou rodinou. Kdo byl tento Hoch? Narodil se v roce 1786 v Zaháni, od mládí pracoval ve službách náchodských a ratibořických pánů. V roce 1816 se oženil s Annou Mayerhausenovou, dcerou továrníka z Lince. Tato někdejší komorná a důvěrnice vévodkyně Zaháňské byla o pět let starší než její nastávající manžel. Svědky při obřadu byli lord Stewart, tehdejší důvěrník Kateřiny Zaháňské, a vrchní hejtman náchodského panství Franz Kubeš (Kubesch).[11] Hochovi tento sňatek výrazně pomohl: stal se hospodářským správcem (Wirtschafts Verwalter) chvalkovického panství. Jeho kariéra velmi úspěšně pokračovala i v dalších

7 Korespondence II, s. 127.

8 Tamtéž.

9 Tamtéž.

10 Václav Tille, Božena Němcová, Praha 1947 (8. vyd.), s. 20sq,

11 Franz Kubeš (Kubesch) se narodil v Německém Brodu v roce 1773 a byl v letech 1814–1824 vrchním hejtmanem panství Náchod.

dekádách, od roku 1840 byl hlavním správcem (Haubt Verwalter) v Ratibořicích. Zemřel 26. ledna 1855.

Manželé měli tři děti – Viléma (Wilhelma, nar. 1817), Kateřinu (nar. 1819) a Karla (nar. 1820). Když se narodil Vilém, za kmotry mu byli Jindřich, kníže Reuss von Greiz, Vilemína, vévodkyně Zaháňská, Emilie von Gerschau a Klára Bresslerová. Při křtu nejmladšího Karla najdeme jako kmotry Karla, hraběte von der Schulenburg, a Kateřinu Vilemínu Zaháňskou. A když se v lednu 1819 narodila Kateřina, čekalo se s jejím křtem až do počátku dubna, což bylo přání paní vévodkyně. Jaký kontrast s křty Panklových dětí! I tento fakt musíme brát v potaz, když uvažujeme o vazbách pana kočího a jeho manželky pradleny k tamní aristokracii…

V Hochově rodině pobývala Barbara Panklová více než tři roky. Prostředí ji naprosto okouzlilo, v zámku měla pro sebe samostatný pokoj. Zanechala jedinečný, citově silně zabarvený popis tohoto objektu. Jaká to změna oproti stísňujícímu bytu pod ratejnou v Ratibořicích! Však také s odstupem let poskytla barvité podobizny členů Hochovy rodiny. „Pán, u něhož jsem byla, dobrý přítel mého otce, byl obročním u vévodkyně, rodem Prus ze Zaháně, muž prostředních let, nejvzdělanější ze všech úředníků, ba v celém okolí. Měl krásnou bibliotéku, a to ne pro parádu. Shakespeare, Goethe byli jeho miláčkové! Nejen klasiky, on i moderní spisovatele znal, četl francouzsky i anglicky, všechny žurnály si držel a mimo to byl velký milovník zahradnictví. Ačkoli Čechům přál, přece jen smýšlením zcela Němec. Byl dobrý, žoviální muž, obdivovatel krásy, milovník dobrého jídla a pití, hostinný, zkrátka milý člověk, a byl by jím vždy býval a mohl mnoho působit, kdyby domácí poměry ho byly netížily.“[12] V době, kde se Barbara Panklová objevila v Chvalkovicích, táhlo mu zvolna na padesátku.

Jeho manželka Anna dopadla v pohledu Boženy Němcové docela jinak, a nejen proto, že byla „o mnoho starší“. Spisovatelka ji poměřovala daleko přísněji: „… musela bývat krásná, modré oči měla jako nebe a černé vlasy; ale to byla jediná krása, která jí zůstala. Nebyla také hloupá, a dobrého srdce, ale což to bylo všecko platno, oni se k sobě nehodili a jeden druhého trápili, jak už to někdy bývá.“[13] Dosti detailně vylíčila jejich rozdíly počínaje náboženskými, dále vztahem ke společnosti, oblibou kuchyně či výběrem jídel, která paní Hochová vařila. Němcová si všimla jistého sklonu paní Hochové k bigotnosti, neopomněla detailně vylíčit její noční úbor, který přirovnala k oblečení formana, jenž se chystá na cestu do dalekého Amsterodamu. Anně bylo v roce 1833 téměř pětapadesát let.

„Měli tři děti… a to nejvíce ho trápilo, že ty děti nejsou tak chytré, jak by si byl přál.“[14] Spisovatelka si zde trochu rýpla. Na druhou stranu jsou doklady o tom, že se s těmito Hochovými dětmi stýkala i v dospělosti, ať to bylo v Praze, Vídni či Prešpurku (Bratislavě). Vilém Hoch byl dokonce v letech 1869–1873 zámeckým

12 Korespondence II, s. 146.

13 Tamtéž, s. 146–147.

14 Tamtéž, s. 147.

hejtmanem Pražského hradu.[15] Ani kariéra jeho bratra nebyla marginální. Ač tato charakteristika Hochových potomků vznikla s odstupem skoro dvaceti let, je v ní nezanedbatelná ironie a jistá drobná „dehonestace", přestože se mělo jednat jen o podklad pro spisovatelčin životopis. A v tomto duchu si vybavovala i další významné figury, se kterými se setkávala ve chvalkovickém zámku.

Velkou pozornost věnovala osobě Eduarda Šubrta, pozdějšího staršího písaře. Je zajímavé, že spisovatelka, která se dosti pletla v časových údajích včetně vlastní rodiny, si i po dvou dekádách pamatovala, že v době jejího příchodu do Chvalkovic mu bylo 36 let. Šubrt byl narozen roku 1796. To by znamenalo další doklad, že Barbara přišla do Chvalkovic v letech 1832–1833. Tento muž začal úřednickou dráhu jako praktikant vrchního úřadu v Náchodě, v červnu 1831 se stal druhým písařem ve Chvalkovicích, odkud byl v lednu 1832 přeložen do Skalice, a na počátku roku 1835 začal působit jako první písař ve Chvalkovicích. I po letech si Němcová dokázala vybavit tohoto muže, který podle jejích slov „… vládl skoro domem. Pán ho měl rád, paní se ho bála a my všickni."[16] Šubrt byl pro ni fascinující osobou; uvedla, že „všechny děvčata do něho se pobláznily", a poněkud neskromně o několik řádek níže dodala: „A já byla jediná, kterou miloval."[17] Je možné, že paní spisovatelka poněkud přeháněla, ale mohlo to být opravdu tak, jak vzpomínala…

Snad bychom mohli brát uvedenou krátkou větičku jako jisté vychloubání, kdyby ovšem její autorkou nebyla Božena Němcová. Není třeba jí v této oblasti nevěřit… Uvědomme si laskavě ještě jednu skutečnost. Tomuto muži táhlo na čtyřicítku, byl o více než dvě dekády starší než mladičká Barbara. Josef Němec, který se nedlouho poté stal jejím manželem, byl starší o patnáct let, což se někdy zdůrazňuje jako důvod neporozumění mezi budoucími manželi. Myslím ale, že tomu tak nebylo. Naopak, že vzhledem k okouzlení Eduardem Šubrtem, mužem „s chlupatou rukou",[18] je patrné, že Barbara dokázala vnímat kvality staršího muže. Byla jím doslova fascinována! Nevěříte? Tak čtěte: Šubrt podle ní „uměl snivě hledět, libě, že všechny děvčata do něho se pobláznily, ale když upřel na někoho zrak a neodvrátil ho, co on rád dělával, snad z pouhé koketerie, tu bylo člověku jako ptáčeti pod mocí kočičího zraku… zdál se být chladným – a byl nejvášnivější člověk."[19] A paní spisovatelka dodala i toto: „Před ženskými neměl žádný respekt. Nikdy jsem ho neviděla které políbit ruku nebo kompliment udělat, ačkoliv ho všecky chtěly."

Je nepochybné, že právě tento muž sehrál velmi zásadní roli v životě dospívající Barbary Panklové. Myslím, že měli k sobě velmi blízko, když spisovatelka o něm napsala i toto: „Já ho viděla plakat, ovšem to bylo později… tenkráte jen ctil moji mladost a mohu říci, že byť i sám mnohdy hanebně mluvil, jak mi naše panička

15 Srv. Martin Halata, Daniela Karasová, Michal Šula, Na slunečné straně: Městský trakt Pražského hradu jako habsburské sídlo 1800–1918, Praha 2013, s. 80–81.

16 Korespondence IV, s. 148.

17 Tamtéž.

18 Tamtéž.

19 Tamtéž.

Vážení čtenáři, právě jste dočetli ukázku z knihy Božena Němcová**.**
Pokud se Vám ukázka líbila, na našem webu si můžete zakoupit celou knihu.